

PROTOTYPE

NCDC

NATIONAL CURRICULUM
DEVELOPMENT CENTRE

LUGHA YA KISWAHILI

KITABU CHA MWANAFUNZI

KIDATO CHA KWANZA

**MTAALA WA
SEKONDARI**

LUGHA YA KISWAHILI

KITABU CHA MWANAFUNZI

KIDATO CHA KWANZA

MTAALA WA
SEKONDARI

Published 2020

This material has been developed as a prototype for implementation of the revised Lower Secondary Curriculum and as a support for other textbook development interests.

This document is restricted from being reproduced for any commercial gains.

National Curriculum Development Centre
P.O. Box 7002,
Kampala- Uganda
www.ncdc.co.ug

YALIYOMO

DIBAJI	iv
SHUKURANI	v
MADA KUU 1.1: WATU WA NYUMBANI	1
MADA KUU 1.2 JAMII	14
MADA KUU 1.3 HESABU	25
MADA KUU 1.4 WANYAMA NA NDEGE	39
MADA KUU 1.5 MIMEA NA MATUNDA.....	49
MADA KUU 1.6: BIASHARA	61
MADA KUU: 1.7 NYUMBA.....	67
MADA KUU 1.8 SHULENI	75
MADA KUU 1.9: MICHEZO	86

DIBAJI

Mwanafunzi mpendwa, kitabu hiki kimeandikwa kukidhi matakwa ya mtaala mpya wa sekondari wa kidato cha kwanza hadi cha nne uliofanyiwa marekebisho na Kituo cha Taifa cha Kuendeleza Mitalaa. Mitalaa huu unalenga mwanafunzi kwa kumshirikisha katika shughuli za mafunzo mbalimbali. Unalenga kujenga na kukuza mwanafunzi atakayekuwa na milisi zinazohitajika katika karne ya 21.

Kitabu hiki kinalenga kidato cha kwanza na kina mada tisa. Mada hizi zimeandikwa zikilenga kukuza milisi za wanafunzi kutokana na matarajio lengwa ya kila mada. Shughuli za Mafunzo zimependekezwa zenye lengo la kukuza stadi za kimaisha kama vile kutafakari, ubunifu, mawasiliano bora, utatuzi wa changamoto mbalimbali, ushirikiano, pamoja na matumizi ya TEHAMA. Maadili pia yamekuzwa katika shughuli hizi. Mitalaa unakisi Maisha ya kawaida yanayopatikana katika mazingira ya wanafunzi.

Profesa Mshiriki Betty Ezati

Chairperson, NCDC Governing Council

SHUKURANI

Kituo cha Taifa cha Kuendeleza Mtalaa (NCDC) kingependa kushukuru wote walioshiriki katika kuandika kitabu hiki.

Tunashukuru taasisi zote ambazo zilitupa walimu walioshiriki katika kuandika kitabu hiki kama paneli. TunaMshukuru Galacha wa Kiswahili ambaye alianzisha kazi hii ya kuandika kitabu kinachokidhi mahitaji ya jamii. Shukurani zetu za dhati ziwafikie watu wa shirika la **Enabel** ambao walitupa ushauri wa kitaaluma wakati wa kuandika kitabu hiki.

Kituo cha NCDC kinashukuru sana walimu na wanafunzi ambao walishirikiana na Galacha na Wataalamu kutoka Cambridge Education and Curriculum Foundation ili kutuwezesha kutoa kitabu hiki.

Pamoja na hao, NCDC ingependa kuwashukuru wale wote ambao hawakujitokeza moja kwa moja kushiriki katika uandishi wa kitabu lakini walikuwa nyuma ya pazia wakichangia kwa njia mbalimbali.

NCDC inahakikisha kuwa itatunza kanuni na maadili yaongozayo uandishi wa vitabu. Katika uandishi wa kitabu hiki, asilia mbalimbali zimerejelewa ambazo hatuwezi kushukuru vya kutosha tukazimaliza. Asanteni nyote.

Natoa wito kwamba mapendekezo yoyote kuhusu uboreshaji wa huduma zetu yanakaribishwa. Tafadhali tufikie kupitia kwa sanduku la posta, 7002, Kampala au kwa anwani pepe: admin@ncdc.go.ug

Grace K. Baguma

Mukurugenzi, National Curriculum Development Centre.

MADA KUU 1.1: WATU WA NYUMBANI

Misamiati

Msingi

ukoo
salamu
adabu
uakifishaji

Umilisi

Mada hii itakuwezesha;

- Kutamka sauti za Kiswahili kwa usahihi
- kutambua misamiati ya watu wa nyumbani.
- kusimulia hadithi fupi kuhusu familia yako.
- kuanzisha na kuitikia salamu kwa namna inayostahili.
- kutambua na kuigiza maneno ya adabu
- kusoma na kuigiza mazungumzo.
- kutambua na kutumia aina mbalimbali ya majina ya watu wa nyumbani katika sentensi.
- kubaini vipatanishi vya nomino vya ngeli ya A-WA katika sentensi.
- kuakifisha nomino katika sentensi kwa kuzingatia alama zote za uakifishaji.
- kutambua hatua mwafaka za kuandika insha ya mwongozo.
- kuandika insha ya mwongozo.

Utangulizi

Je! unaishi na kina nani nyumbani? Unaweza kutamka majina yao kwa ufasaha? Kwa mfano, kuna silabi ngapi katika jina la kila mmoja wao? Mawasiliano yatakuwa kamilifu iwapo sauti, silabi na maneno ya lugha yoyote ile hutamkwa kwa namna inayostahili. Pia ni muhimu kuthamini na kushirikiana na watu wa nyumbani kimazungumzo na katika shughuli mbalimbali.

Kwa hivyo, mada hii itakupa uwezo wa kutambua matamshi bora ya sauti za Kiswahili. Mada hii pia itakuwezesha kutambua watu wa nyumbani na jinsi ya kuwasiliana na kuishi nao kwa namna inayostahili.

Funzo a: Kutamka sauti za Kiswahili **Shughuli 1.1 Kusikiliza na Kuzungumza**

Katika vikundi,

1. Tamka, kariri, na kusoma kwa sauti maneno yafuatayo kwa kuzingatia matamshi bora ya vokali za Kiswahili.

a- anza, baba, kaka, dada
e- endesha, endelea,
i. inuka, ingia, bibi, mimi, sisi
o- omba, ona, ondoa, oga, wote
u- uhuru, umoja, kuku, nguvu

2. Tamka maneno yafuatayo yenye matumizi ya vokali mbili

aa- kaa, jaa, baada, saa,
ee- mzee, pekee
ii- tii, bidii
oo- choo, njoo
uu- juu, mguu

3. Tamka maneno yafuatayo yenye matumizi ya vokali mbili zisizofanana

ondoa, lia, ongea, fagia, pokea, chuo, kimbiba, somea

4. Shirikiana na wenzako kutambua, kutamka na kuandika baadhi ya maneno yenye vokali mbalimbali.

Shughuli 2.1 Kusikiliza na Kuzungumza

Katika vikundi,

1. Tamka sauti zifuatazo.
 - i. /b/, /p/, /m/ /w/
 - ii. /f/, /v/
 - iii. /dh/, /th/
 - iv. /d/, /l/, /n/, /r/, /s/, /t/, /z/
 - v. /ch/, /j/, /ny/, /sh/, /y/
 - vi. /k/, /g/, /ng'/, /gh/, /kh/
 - vii. /h/.
2. Tamka tena sauti zilizo juu. Tambua mahali sauti hizo zinakotamkiwa.
3. Unganisha konsonanti na vokali ulizotamka hapo juu kuunda silabi na maneno.
4. Shirikiana na wenzako katika kikundi kuandika alfabeti ya Kiswahili kutoka **A** hadi **Z**.

Funzo b. Kutambua msamiati wa watu wa nyumbani**Shughuli 3.1 Kusikiliza na kuzungumza**

Katika vikundi,

1. Taja watu unaoishi nao nyumbani
2. Jadiliana na wenzako kutafuta maana ya maneno uliyopewa katika boksi

baba, mama, kaka, dada, bin, binti, shangazi, babu, nyanya
3. Elezea kuhusu watu wa familia yako kwa kutaja majina yao.
4. Shirikiana na wenzako kusoma na kujadili maana ya sentensi zifuatazo
 - i. Baba yangu ni dereva wa basi.
 - ii. Mama yangu ni mwalimu wa Kiswahili.
 - iii. Dada yake Peter anafundisha katika Chuo Kikuu cha Kyambogo.
 - iv. Bin yangu anaitwa Haba.

- v. Kaka yangu anasomea katika Chuo cha walimu cha Nakaseke.
- vi. Binti yake Yusuph ni mrembo sana.
- vii. Tafadhali niitie yule kaka yangu.
- viii. Eve ni binti yake mzee Lutaaya.
- ix. Dada yako anaitwa nani?
- x. Mama ananyonyesha mtoto.

Kazi mradi

Katika kikundi, fanya utafiti kuhusu msamiati mwingine wa watu wa ukoo. Unaweza kutumia kamusi, maktaba au mtandao. Kisha, wasilisha matokeo ya utafiti wako darasani.

5. Ambatanisha majina ya watu wa ukoo kutoka sehemu **A** na **B**.

A

- (a) Mama
- (b) Babu
- (c) Shangazi
- (d) Ami
- (e) Binamu

B

ni mtoto wa shangazi, ami au mjomba.
ni ndugu wa kike wa baba, au ni ndugu wa kike wa kuumeni.
ni mzazi wa kike.
ni mwanamume aliyezaliwa katika tumbo moja na baba.
ni mzazi wa kiume wa baba au mama.

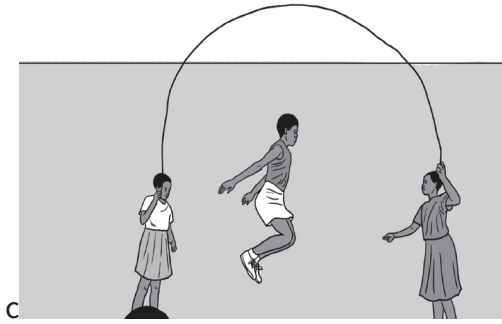
Funzo c: Kuigiza majukumu ya watu wa Nyumbani

Shughuli 4.1 Kusikiliza, Kuzungumza, Kusoma na Kuandika

Katika vikundi,

1. Tazameni na kuelezea mnachoona kutokana na michoro

2. Ambatanisha sentensi kutoka na michoro uliyotazama hapo juu

Bibi anasuka mkeka
Watoto wanaruka kamba
Mama anapika

Dada anafagia
Baba anakama ng'ombe
Shangazi analima

3. Shirikiana katika vikundi kuelezea na kuigiza majukumu mbalimbali ya watu wa nyumbani.

Funzo d. Kueleza kazi zinazofanyika nyumbani

Shughuli 5.1 Kusikiliza, kuzungumza na kuandika

Katika vikundi,

1. Jadiliana kuhusu kazi mbalimbali zinazofanyika nyumbani kwenu.
2. Kwa zamu, elezea kazi unazofanya nyumbani kwenu wakati wa likizo.
3. Jaza mapengo kwa kutumia vitenzi vifuatavyo vinavyohusu kazi za nyumbani.

(paka, ezeka, jenga, safisha, fyeka)

- (a) Dada yangu ana vyombo.
- (b) Ami ali nyasi katika boma lake.
- (c) Baba yetu anafanya kazi ya ku rangi.
- (d) Nili mabati juu ya nyumba yetu.
- (e) Babu yetu ali nyumba kubwa sana kijijini.

Funzo e. Kusimulia hadithi fupi kuhusu familia

Shughuli 6.1 Kusikiliza, kuzungumza na Kuandika

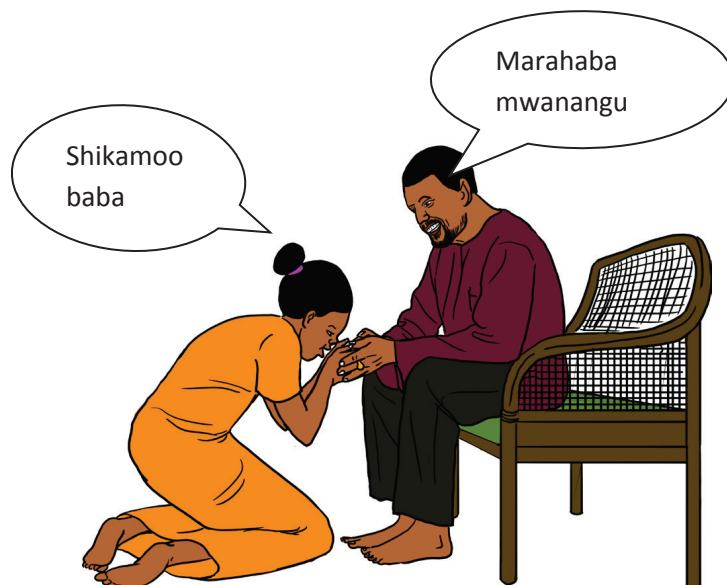
Chora watu unaoishi nao nyumbani kwenye karatasi, kisha usimulie hadithi inayohusu watu wa familia yako.

Funzo f. Kutambua matumizi ya Salamu na maneno ya adabu

Shughuli 7.1 Kusikiliza na kuzungumza

Katika kikundi,

1. Tazameni na kutaja mnachoona katika mchoro. Shirikiana kuelezea na kuigiza kinachotendeka katika mchoro.

Taz: Salamu ni maamkizi ya kujuliana hali miongoni mwa watu. Katika lugha ya Kiswahili kuna aina nyingi za salamu kulingana na umri/cheo, wakati, hali, idadi ya watu unaosalimia na uhusiano wa watu husika.

2. Katika jozi, salimiana na mwenzako kwa kutumia salamu zifuatazo;

Salamu	Jibu
Shikamoo	Marahaba
Shikamoo baba?	Marahaba mwanangu
Shikamoo mama?	Marahaba mwanangu
Shikamoo mwalimu?	Marahaba
Shikamoo shangazi?	marahaba
Shikamoo babu?	Marahaba mjukuu wangu
Shikamoo bibi/nyanya?	Marahaba mjukuu wangu

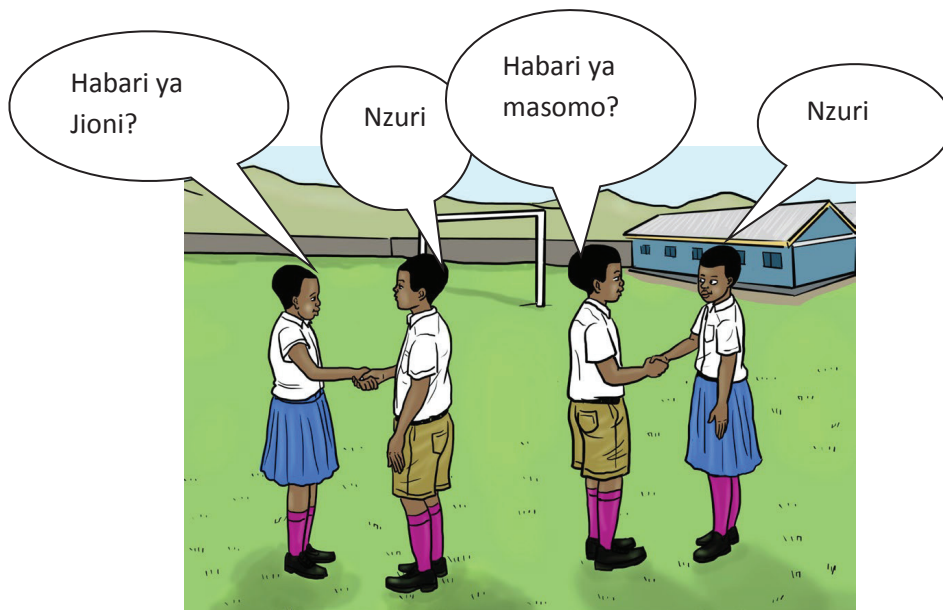
Tanbihi: Shikamoo ni salamu ya heshima kwa mtu anayekuzidi umri au cheo.

i. **Salamu kulingana na wakati.**

Salamu	Jibu
Sabalkheri	Sabalkheri/Alkheri
Masalkheri	Masalkheri/Alkheri

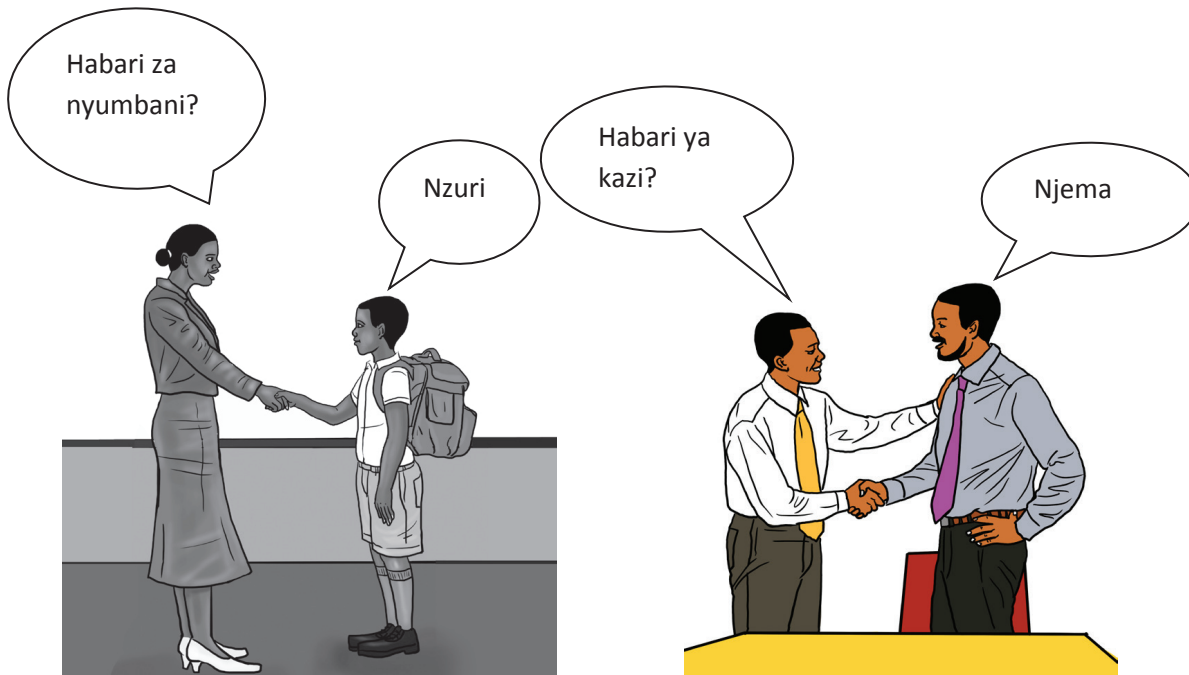

Sabalkheri ni salamu inayotumiwa wakati wa asubuhi ilhali masalkheri inatumiwa wakati wa jioni kuanzia alasiri.

ii. Salamu kulingana na hali mbalimbali

Salamu	Hali	Jibu
Habari ya/za	Masomo/Shuleni?	Nzuri /njema
Habari ya/za	Nyumbani?	Nzuri /njema
Habari ya/za	Safari?	Nzuri /njema
Habari ya/za	Kupotea?	Nzuri /njema
Habari ya/za	Kazi?	Nzuri /njema

iii. Salamu za kujuliana hali kulingana na idadi ya wanaoitikia.
Shughuli 8.1 Kusikiliza na kuzungumza

Kakika vikundi,

1. Igizeni salamu na majibu yake kama ifuatavyo;

Salamu	Jibu
Hujambo?	Sijambo
Hamjambo?	Hatujambo
Umeamkaje? Umelalaje?	Salama
Mmeamkaje? Mmelalaje?	Salama
Umeshindaje? Mmeshindaje?	Vizuri/vyema
U mzima? M wazima?	Ni mzima/ Tu wazima
Uhali gani? Mhali gani?	Njema/ Nzuri

Funzo g. Kutambua na kuigiza maneno ya adabu
Shughuli 9.1 Kusikiliza, kuzungumza na kusoma

Katika vikundi,

1. Someni na kuigiza maneno ya adabu yafuatayo;

Neno la adabu	Jibu
Hodi hodi!	Karibu!
Karibu	Asante
Kwa heri	Kwa heri ya kuonana
Hongera	Asante
Asante kwa kazi	Karibu
Pole	Haidhuru/ Nimeshapoa

Funzo h. Kusoma na kuigiza mazungumzo
Shughuli 10.1 Kusoma na kuandika

1. Katika jozi, someni na kuigiza mazungumzo yafuatayo kisha ujibu maswali

Tom : Habari ya siku nyingi rafiki?

Rehema : Ni nzuri, labda zako?

Tom : Mimi ni mzima. Umepotea sana siku hizi!

Rehema : Ndiyo, mama yangu amekuwa mgonjwa.

Tom : Eee! Pole sana, sasa yuko vipi?

Rehema : Tumempa dawa, atapata nafuu.

Tom : Hebu tuombe Mungu apone haraka

Rehema : Amina. Hebu niende nyumbani, Alamsiki!

- i. Kwa kutumia kamusi, tafuteni maana ya maneno mapya kutokana na mazungumzo.
- ii. Tambua na kuandika salamu na maneno ya adabu yaliyotumika katika mazungumzo.

Sarufi

Funzo i. Kutumia vipatanishi sahihi vya nomino za ngeli ya A-WA katika sentensi
Shughuli 11.1 Kusoma na kuandika

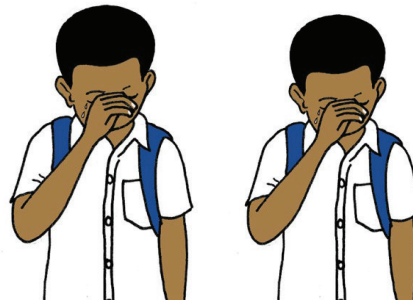
Katika vikundi,

1. Tazameni na kujadiliana kuhusu kinachotendeka katika michoro.

Umoja

Wingi

Umoja

b

Wingi

c

2. Ambatanisha sentensi kutoka boksi na michoro uliyotazama hapo juu.

Mtoto analia
Mkulima analima
Msichana anafagia

Watoto wanalia
Wakulima wanalima
Wasichana wanafagia

3. Shirikiana kusoma kwa sauti na kutafuta maana ya nomino zifuatazo.

Umoja	Wingi
Mtu	Watu
Mtoto	Watoto
Mwalimu	Walimu
Mkulima	Wakulima
Mzazi	Wazazi
Mke	Wake
Mume	Waume
Mgeni	Wageni
Mfalme	Wafalme

Umoja	Wingi
Mwanafunzi	Wanafunzi
Mhubiri	Wahubiri
Mvulana	Wavulana
Msichana	Wasichana
Mganga	Waganga
Mchezaji	Wachezaji
Mshonaji	Washonaji
Mlevi	Walevi
Mlinzi	Walinzi
Mwislamu	Waislamu
Mgonjwa	Wagonjwa

Taz; Ngeli ya a-wa inajumuisha vitu kama, watu, wanyama, wadudu, ndege na kadhalika.

4. Katika vikundi, fanyeni utafiti katika kamusi, maktaba au mtandao kuhusu nomino nyingine za ngeli ya a-wa na uziandike kwa umoja na wingi
5. Shirikiana na wenzako kuandika sentensi zifuatazo katika wingi.
 - i. Mama analima shambani.
 - ii. Kaka na dada wanaosha vyombo.
 - iii. Mfalme amekaa.
 - iv. Mganga anatibu mgonjwa.
 - v. Mvulana anapasua kuni.
 - vi. Mzee anapeana mawaidha.
 - vii. Mwanafunzi alienda shuleni asubuhi.

Funzo j. Kuakifisha kwa usahihi
Shughuli 12. 1 Kusoma na kuandika

Katika vikundi,

1. Someni na kujadili ujumbe katika kifungu.

Nalubega na Onyango ni marafiki sana. Siku moja, Nilimsikia Onyango akisema, “Mimi na rafiki yangu Nalubega tumetembelea mataifa mengi ulimwenguni.” Kwa mfano, Mataifa ya Afrika Mashariki (Kenya, Tanzania, Sudani Kusini, Rwanda na Burundi), Ujerumani, Uhispania, Brazil, Marekani na Uchina. “Umetembelea nchi gani wewe?” Aliniuliza. “Mimi sijawahi hata kuvuka mpaka wa Uganda!” Nilimjibu. Alaa! Alishangaa. Bahati yako itakuja usijali. Alinitia moyo.

2. Tambua na kuandika alama za uakifishaji katika kifungu ulichosoma.
3. Fanyeni utafiti kuhusu alama nyingine zozote za uakifishaji ambazo hazijatajwa katika kifungu.

Funzo K. Kuandika Insha**Shughuli 13.1 Kuandika****Katika makundi,**

1. Andikeni insha kuhusu watu wa ukoo wako.
Zingatieni yafuayo;
Jina lako? Unasoma kidato gani? Unaishi wapi? Unaishi na nani nyumbani? Watu wa nyumbani kwenu wanafanya kazi gani? Wewe, unasaidiaje wazazi wako katika kazi za nyumbani.

Shughuli ya jumla

Umeandaliwa sherehe ya siku ya kuzaliwa kwako nyumbani kwenu. Umeita baadhi ya marafiki zako kutoka darasani mwako kuhudhuria. Baada ya chakula na kukata keki, umeombwa kutambulisha kila mtu aliyehudhuria. Umemaliza kuwatambulisha marafiki zako.

- a. Watambulisha watu wa ukoo wako waliohudhuria.
- b. Kila mtu wa nyumbani alisema kuwa marafiki zako ni watoto wenye adabu. Ni mambo gani waliyofanya ili kuonyesha kuwa ni wenye adabu.
- c. Andika maneno uliyozungumza wakati wa hotuba yako.

Muhtasari wa mada

Katika mada hii, umejifunza kuhusu,

- Sauti za Kiswahili kwa usahihi
- Msamiati wa watu wa nyumbani.
- Usimulizi w hadithi fupi kuhusu familia yako.
- Salamu kwa namna inayostahili.
- Maneno ya adabu
- Uigizaji wa mazungumzo.
- Matumizi ya aina mbalimbali ya majina ya watu wa nyumbani katika sentensi.
- Vipatanishi vya nomino vya ngeli ya A-WA katika sentensi.
- Uakifishaji.
- Uandishi wa insha

MADA KUU 1.2 JAMII

Msamiati

Msingi

dira
mazingira
sudi
dhehebu
kiama
jahanam

Umilisi

Mada hii itakuwezesha;

- a. kutambua msamiati wa mahali muhimu.
- b. kutofautisha na kubaini sehemu za dira.
- c. kujadili shughuli zinazofanyika katika mahali muhimu.
- d. kuelezea sehemu muhimu mbalimbali kwa kutumia dira.
- e. kusomea makala na kujibu maswali.
- f. kutambua na kutumia vitenzi mbalimbali katika sentensi.
- g. kubaini matumizi ya vipatanishi vya nomino katika sentensi vya ngeli ya U-I.
- h. kubaini na kutumia alama zote za uakifishaji katika sentensi na vifungu vya maneno.
- i. kutambua vipengele muhimu vya uandishi wa insha ya mwongozo.
- j. kuandika insha ya mwongozo.

Utangulizi

Wewe kama mwanajamii, una wajibu wa kujua yanayotendeka katika jamii yenu. Pia, unastahili kujua mahali muhimu katika mazingira yako. Je, ni huduma zipi zinazopatikana katika mahali muhimu mbalimbali? Je! unaweza kumwelekeza yeyote anayekwenda katika mahali muhimu kokote bila kupoteza njia? Je, wewe unachangia vipi katika kuhifadhi na kuendeleza mahali muhimu katika jamii yako? Mada hii, itakuwezesha kutambua na kutumia msamiati unaoyohusiana na mahali muhimu, matumizi ya dira pamoja na vipengele vya lugha vilivyoteuliwa katika mawasiliano.

Funzo a. Kutambua msamiati wa mahali muhimu katika Jamii

Shughuli 1.2 Kusoma na kuandika

Katika makundi,

1. Shirikiana kusoma na kujadiliana kuhusu taarifa katika makala hii

Jamii yetu huwa ikijumuisha sehemu mbalimbali ambazo zina umuhimu mkubwa sana katika maisha ya mwanadamu. Bila sehemu hizi, maisha ya mtu hayawezi kuboreka hata kamwe kwa sababu atapatwa na upungufu fulani. Hizi ni sehemu ambazo tangu jadi zimekuwepo na michango yake haiwezi ikapigiwa mifano.

Mojawapo ya sehemu hizi maalum katika jamii ni kituo cha polisi. Hili ni jengo lililojengwa kwa kusudi la kuimarisha amani katika jamii. Iwapo mtu yeyote anavunja sheria basi hupelekwa katika kituo cha polisi ili akafunguliwe mashtaka na baadaye afikishwa mahakamani kukatiwa hukumu yake. Kutokana na kuwepo kwa kituo cha polisi katika jamii, visa vibaya vya uhalifu vimeepukwa kwa viwango vikubwa.

Vile vile, kuna sehemu za kuabudia katika jamii ambapo Wakristo huenda kanisani kila Jumamosi au Jumapili kulingana na dhehebu la mwuumini husika. Nao Waislamu vile vile,

huelekea misikitini kuabudu. Kwa siku angalau wao huabudu mara tano. Siku ya Ijumaa ndiyo siku rasmi ya ibada katika dini ya Kiislamu. Maeneo haya ya ibada yamekuwa na mchango mkubwa sana katika uelekezi wa sudi za wanadamu. Watu wamefunzwa kumcha Mungu na kuwaheshimu wenzao ili duniani kuwe na amani. Vile vile, ni katika majengo haya ya ibada ambapo waumini hufunzwa kuishi maisha mema na kujiepusha na dhambi ili siku ya kياما wasielekee jahanamu kuchomwa moto wa milele.

Shule nayo ni mahali ambapo elimu hupokezwa kwa wanafunzi ili waweze kuwa na maarifa ya kuwaongoza katika maisha yao siku za baadaye. Kuna shule za chekechea, msingi, upili na taasisi za juu za elimu kama vile vyuo vya ufundi na vyuo vikuu. Taifa letu limeweza kupiga hatua mbele kimaendeleo kwa sababu watu wengi wameweza kupokea elimu kutoka katika mashule mbalimbali.

Mahakama ni mahali ambapo hukumu hutolewa kwa wale wanaovunja sheria. Hili ni eneo ambalo limesaidia sana katika kudumisha uungwana ndani ya jamii yetu. Wanaopatwa na hatia huwa wakiipewa adhabu kulingana na makosa waliyoyafanya. Kwa mfano, kuna wale ambao huwa waki hukumiwa kifungo cha miezi hadi kufikia wale wanao hukumiwa kifungo cha maisha gerezani.

Hatimaye, hospitali na zahanati nazo zimekuwa na wajibu mkubwa sana katika maisha ya wanadamu kwa sababu ya kuwahudumia wale wote ambao ni wagonjwa. Matibabu mbalimbali yemekuwa yakitolewa kwa wagonjwa wa aina tofauti tofauti hospitalini bila kujali umri, rangi wala jinsia ya mgonjwa. Hili limewaepusha wagonjwa wengi kufariki kutokana na maradhi ambayo yamekuwa yakiwakumba kila siku.

2. Tafuteni maneno mapya kutokana na makala hii, kisha utumie kamusi au mtandao wa intaneti kuelezea maana yake.
3. Tambua na kuandika mahali muhimu katika jamii yako.
4. Shirikiana na wenzako kukamilisha sentensi mbalimbali.
 - i. Taja sehemu ambayo wanafunzi hupewa elimu
 - ii. Mahali ambapo watu huenda kuabudia huitwaje?
 - iii. Ni mahali papi ambapo wahalifu hupekelwa ili wahukumiwe?
 - iv. Kituo cha polisi kina manufaa gani?
 - v. Wagonjwa hutibiwa mahali papi?

Funzo b: Kueleza umuhimu wa sehemu muhimu katika jamii

Shughuli 2.2: Kusikiliza na kuzungumza

Katika vikundi vidogo,

1. Shirikiana na wenzako kutambua na kuandika mahali muhimu katika mazingira yako, kisha elezeeni kuhusu umuhimu wa kila mahali muhimu.

Funzo c. Kujadili shughuli zinazofanyika katika mahali muhimu

Shughuli 3.2: Kuzungumza na kuandika

Kwa kurejelea mahali muhimu mbalimbali katika jamii, jadiliana na wenzako kuhusu shughuli zinazofanyika katika mahali muhimu. Kisha ziandike shughuli hizo na kutunga angalau sentensi mbili kwa kila shughuli.

Funzo d. Kutambua sehemu za dira

Shughuli 4.2: Kusikiliza, kuzungumza, kusoma na kuandika

Katika vikundi,

1. Tambueni na kuchora sehemu za dira
2. Kwenye dira uliyochora, onyesha sehemu zote za dira
3. Elezeeni upande wa nyumbani kwenu kutoka mahali muhimu mbalimbali.
4. Andika angalau wilaya mbili kutoka pande nne za nchi ya Uganda.

Taz: Dira ni kifaa kinachoonyesha pande za dunia ambacho huwaongoza watu kutambua maeneo mbalimbali. Mielekeo hii humwongoza mtu ajue kule anakolenga kwenda. Mfano ni Kaskazini, Kusini, Katikati, Magharibi na Mashariki. Hii ndiyo mielekeo mikuu ya dira. Pia kuna ile mielekeo midogo ya dira kama Kaskazini mashariki, Kaskazini magharibi, Kusini mashariki na Kusini magharibi. Mwongozo huu wa mielekeo ya pembe za ulimwengu ni muhimu sana kila mtu kuielewa.

Funzo e: Kueleza sehemu muhimu katika jamii kwa kutumia dira.

Shughuli 5.2 Kusikiliza na kuzungumza

Katika jozi,

1. Someni na kuigiza mazungumzo haya kisha mbadilishane majukumu.

Okecho: Samahani Anyango. Je, unaweza nionyesha barabara inayoelekea benkini?

Anyango: Naam, bila shaka. Pinduka kushoto mwishoni mwa barabara hii.

Okecho: Karibu na taa zinazoelekeza watu na magari barabarani?

Anyango: Ndio. Kisha nenda hadi ufike kwenye mzunguko wa barabara hii.

Okecho: Je, baada ya mzunguko huo nifanyeje?

Anyango: Upinde mkono wa kulia wa mzunguko huo na ujiunge na barabara ya Maji Matulivu.

Okecho: Ni sawa. Nifikapo pale nitakuwa nimewasili?

Anyango: La, fuata barabara hiyo ya Maji Matulivu na benki utaiona kwa upande wa kushoto wa barabara ile.

Okecho: Asante sana dada.

Anyango: Kwa heri.

2. Tafuteni maneno mapya kutokana na mazungumzo, kisha mtumie kamusi kuelezea maana yake.
3. Mwelekeze rafiki yako wa shuleni jinsi anavyoweza kuja kukutembelea nyumbani kwenu.

Funzo f: Kusoma makala kuhusu mahali muhimu na mtumizi ya dira.

Shughuli 6.2 Kusoma na kuandika

Katika makundi,

1. Shirikiana kusoma na kujadili taarifa kutokana na makala hii.

NAPENDA JAMII YETU

Katika jamii yetu, watu wanaishi vizuri na kwa amani. Watu katika jamii hii hufanya kazi kwa bidhi na kutunza mazingira yao kwa unadhifu.

Kuna mahali muhimu katika jamii yetu. Mahali huku hutusaidia sote wanajamii. Kwa mfano, kuna hospitali mbili katika jamii yetu. Hospitali moja inaitwa Kitagata na ya pili inaitwa Kabwohe. Hospitali hizi zinatusaidia sana. Wagonjwa, wanawake wajawazito na wengine wanaohitaji msaada hukimbilia hospitali hizi. Madaktari na manesi katika hospitali hizi huhudumia watu vizuri sana. Pamoja na hospitali, kuna kanisa na misikiti. Kanisa na misikiti ni mahali muhimu katika jamii yetu. Husaidia kufariji watu na kuwapa imani ya kutokata tamaa. Kanisa na misikiti panarejelewa kama mahali patakatifu ambapo wanajamii wa jamii yetu hujifunzia maadili. Zaidi ya hayo kuna shule mbalimbali katika jamii yetu. Shule ni mahali muhimu katika jamii yetu kwa sababu zinasaidia kuelimisha wanajamii yetu na kuwafunza stadi kadhaa za kimaisha kama vile, kutafakari, kuwasiliana vizuri na kuwa wabunifu.

Isitoshe, kuna mahali kama masoko, vituo vya polisi, vyoo vya umma na kadhalika ambavyo husaidia wanajamii yetu.

Hospitali ya Kitagata iko upande wa Magharibi wa nyumbani kwetu ilhali ile ya Kabwohe iko upande wa Mashariki. Ukitoka upande wa Mbarara kuelekea Kasese, hospitali ya Kabwohe itakuwa upande wako wa kulia ambayo ni sehemu ya Mashariki. Kutoka nyumbani kwetu kwenda shuleni ninakosomea, unaelekea upande wa kaskazini mpaka unapofika kituo cha polisi. Unapofika hapo, unapinda kushoto na kuenda upande wa Magharibi ya Kaskazini. Binamu yangu yeye anasomea katika shule ya Kibingo ambayo iko upande wa Kusini ya

Magharibi kutoka kwetu. Kutoka kwetu kufika shuleni kwake, unatumia dakika ishirini pekee ukiwa unatembea kwa miguu.

2. Tafuteni maneno mapya kutokana na makala na mshirikiane kutafuta maana yake kwa kutumia kamusi.
3. Elezea ujumbe unaopata baada kusoma makala hii.
4. Kwa kuongozwa na makala uliyosoma, elezea jinsi unavyoweza kuelekeza mtu kufika kwenu.

Sarufi:

Funzo g: Kutambua na kutumia vitenzi mbalimbali katika sentensi

Shughuli 7.2 Kusoma na kuandika

Katika makundi,

1. Someni na kujadili matumizi ya vitenzi vya aina zifuatazo;

i. Vitenzi Halisi

Hivi ni vitenzi vinavyorejelea kitendo moja kwa moja. Vitenzi halisi vinapoambatanishwa na vitenzi vidogo katika sentensi, huitwa vitenzi vikuu.

k.m: *soma, kula, sikiza*

- Mchezaji wa riadha alirejea jana kutoka ng'ambo.
- Mama atapikia wageni.
- Fungua mlango wa jikoni.

ii. Vitenzi Visaidizi

Vitenzi visaidizi hutangulia vitenzi halisi (vitenzi vikuu) katika sentensi ili kuleta maana inayokusudiwa kulingana na wakati au hali.

k.m: *-kuwa, -ngali,*

- Jua lilikuwa limewaka sana mchana wote.
- Tajiri wake angali anamsumbua na mshahara.

Taz: Kitenzi ni neno linalosimamia kitendo. Kila kitenzi huwa na shina la kitenzi (sehemu ndogo zaidi ya kitenzi ambayo ndiyo huwakilisha tendo hilo). Shina la kitenzi

huambatanishwa na viambishi ili kutoa maana iliyokusudiwa kama vile mtendaji, mtendewa, wakati kitendo kinafanyika na pia kauli ya kitenzi hicho.

2. Tutunga sentensi angalau tano kwa kutumia vitenzi mlivyojadili hapo juu.
3. Kwa kushirikiana na jirani yako darasani, tunga sentensi sahihi kwa kutumia vitenzi vifuatavyo.

(a) andika	(d) -ngali
(b) -kuwa	(e) pika
(c) endesha	

Funzo h:

i. Kutumia vipatanishi vya nomino vya ngeli ya u-i katika sentensi Shughuli 8.2 Kusoma na kuandika

Katika vikundi,

1. Someni na kujadili maana ya nomino zifuatazo.

Umoja	Wingi
mkeka	mikeka
mlima	milima
mti	miti
mkono	mikono
mkono	mikono
mkebe	mikebe
mkoba	mikoba
mkuki	mikuki

2. Kwa kutumia kamusi, tafuteni nomino za ngeli ya u-i na mziandike katika umoja na wingi.
3. Shirikiana na wanafunzi wenzako katika kikundi kusoma na kutambua matumizi ya nomino za ngeli ya **u-i** katika sentensi kwa kuzingatia upatanisho wa kisarufi.

umoja			wingi		
nomino	vimilikishi	viwakilishi	nomino	vimilikishi	viwakilishi
Mgongo	wangu	unauma	Migongo	yetu	inauma
Mwembe		utavunjika	Miembe		itavunjika
Mpira		ulipasuka	Mipira		ilipasuka
Mkufu	wako	unatingika	Mkufu	yenu	inatingika

Mkebe	wake	unapiga kelele	Mikebe	yao	inapiga kelele
Mkoba		una rangi nzuri	Mikoba		ina rangi nzuri
Mkuki		una ukali sana	Mikuki		ina ukali sana

umoja			wingi				
nomino	vionyeshi		vivumishi	nomino	vionyeshi	vivumishi	
Mshipi	huu	ni	mrefu	Mishipi	hii	mirefu	
Mkeka			mzuri	Mikeka		mizuri	
Mlima			mdogo	Milima		midogo	
Mti	huo		mzito	Miti	hiyo	ni	mizito
Mchoro	ule		mkubwa	Michoro	ile	mikubwa	
Mlango			mdogo	Milango		midogo	
Mwezi		mfupi	Miezi	mifupi			

4. Tunga sentensi sahihi angalau kumi kutokana na majedwali mliyosoma hapo juu

ii.Uakifishaji

Shughuli 9.2 Kusoma na Kuandika

Katika vikundi,

1. Tungeni sentensi angalau mbili kwa kila alama ya uakifishaji.

Nukta (.) , Nuktapacha (:), Mkato (,) , Mshangao (!) , Kiulizi (?) , Mabano () , alama ya nukuu (" ") , nuktamkato (;) ,

2. Shirikiana na wenzako kuakifisha sentensi hizi.

- (i) mgeni alienda sokoni na kununua viazi nyama nyanya na vitunguu
- (ii) lo ni nani aliyekuumiza hivi alisema shangazi
- (iii) yule mtoto anapenda kusoma kwa bidii
- (iv) daktari richard anamtibu agnes
- (v) anaaitwa wakabi anatoka jijini kampala

Funzo i: Kuandika insha

Shughuli 10.2 Kuandika

Katika vikundi, jadiliana na kuandika insha kuhusu mahali muhimu katika jamii yako.

Shughuli ya jumla

Mama yako ni mtumishi wa umma. Yeye ni mfanya kazi wa serikali. Amehamishwa kutoka sehemu moja hadi nyingine. Huko alikohamishwa, amehama na familia yake.

- a) Unafikiri mnafaa kujua mahali gani muhimu katika mazingira mlikokwenda wewe na familia yako?
- b) Kwa kurejelea mahali muhimu katika mazingira yako, eleza sababu mbalimbali kwa nini ni muhimu kutambua mahali muhimu katika mazingira yako.
- c) Kwa kuzingatia alama za uakifishaji, andika insha ya maelezo ukimwelezea rafiki yako unayesoma naye jinsi anavyoweza kutoka shuleni na kukutembelea nyumbani kwenu.

Muhtasari wa mada

Katika mada hii, umejifunza kuhusu,

- a. Msamiati wa mahali muhimu.
- b. Sehemu mbalimbali za dira.
- c. Shughuli zinazofanyika katika mahali muhimu.
- d. Sehemu muhimu mbalimbali kwa kutumia dira.
- e. Usomaji wa makala na kujibu maswali.
- f. Matumizi ya vitenzi mbalimbali katika sentensi.
- g. Matumizi ya vipatanishi vya nomino katika sentensi za ngeli ya **u-i**.
- h. Alama zote za uakifishaji katika sentensi na vifungu vya maneno.
- i. Vipengele muhimu vya uandishi wa insha ya mwongozo.
- j. Uandishi insha ya mwongozo.

MADA KUU 1.3 HESABU

1 2 3 4 5

6 7 8 9 0

+ - = × ÷ %

Misamiati

Msingi

hasi
chanya
shufwa
witiri

Mada hii itakuwezesha:

- Kuhesabu tarakimu kutoka 1-1000.
- Kulinganisha tarakimu na vitu vilivyoandikwa nambari au tarakimu hizo.
- Kutofautisha alama za hesabu mbalimbali.
- Kutambua siku za wiki kupitia mfumo wa kiarabu.
- Kueleza saa kwa kutumia mfumo wa kiswahili.
- Kusoma makala yanayohusu hesabu na kujibu maswali.
- Kutambua vivumishi vya idadi, sifa, na viulizi na kuvitumia katika sentensi.
- Kutambua upatanishi wa kisarufi wa ngeli ya li-ya katika sentensi.
- Kuandika insha ya mwongozo ya ratiba yake ya kila siku.

Utangulizi

Hesabu ni nzuri sana, ujuzi wa hesabu ni muhimu sana kwa sababu hutumika katika nyanja mbalimbali. Kwa mfano, pesa ambazo hutumika kila siku hutumia tarakimu mbalimbali. Watu mbalimbali pia wanafaa kujua hesabu ili waweze kuhesabu mali yao.

Funzo a: Kuhesabu tarakimu

Shughuli 1.3: Kusikiliza na kuzungumza

Katika makundi,

1. Shirikiana kusoma na kuhesabu tarakimu zifuatazo.

0	Sufuri
1	Moja
2	Mbili
3	Tatu
4	Nne

5	Tano
6	Sita
7	Saba
8	Nane
9	Tisa

Taz; Kati ya nambari hizi kuna *nambari shufwa* na *nambari witiri*.

Nambari shufwa ni nambari ambazo huweza kugawiwa mbili bila kuacha baki kama vile; 2,4,6,8.

Nambari witiri ni nambari ambazo haziwezi kugawiwa mbili kama vile 1 au baada ya kuzigawa na mbili zinaacha baki la 1 kama vile; 3,5,7,9.

Nambari shufwa ni; 2,4,6,8 na kadhalika.

Nambari witiri ni; 1,3,5,7,9 na kadhalika.

Halafu kuna nambari hasi (-) mfano -1(hasi moja) na nambari chanya (+) mfano +2 (chanya mbili).

2. Shirikiana kusoma na kuhesabu tarakimu zifuatazo

10	Kumi
11	Kumi na moja
12	Kumi na mbili
13	Kumi na tatu
14	Kumi na nne
15	Kum na tano
16	Kumi na sita
17	Kumi na saba
18	Kumi na nane
19	Kumi na tisa

Shirikiana kujaza mapengo baadhi ya nambari zilizo kati ya 20-29

20	Ishirini
21	Ishirini na moja
22	
23	
24	
25	
26	
27	
28	
29	Ishirini na tisa

Jaza mapengo kwa kuandika tarakimu kwa maneno

30	Thelathini
31	Thelathini na moja
32	
33	
34	
35	
36	
37	
38	
39	Thelathini na tisa

Nambari 40-49

40	Arubaini
41	Arubaini na moja
42	Arubaini na mbili
43	Arubaini na tatu
44	Arubaini na nne
45	Arubaini na tano
46	Arubaini na sita
47	Arubaini na saba
48	Arubaini na nane
49	Arubaini na tisa

Funzo b: Kulinganisha tarakimu na maneno

Shughili 2. 3 Kusoma na kuandika

Jaza mapengo kwa kuandika tarakimu kwa maneno

50	Hamsini
51	Hamsini na moja
52	
53	
54	
55	
56	
57	
58	Hamsini na nane
59	Hamsini na tisa

Nambari 60-69

60	Sitini
61	Sitini na moja
62	Sitini na mbili
63	Sitini na tatu
64	Sitini na nne
65	Sitini na tano
66	Sitini na sita
67	Sitini na saba
68	Sitini na nane
69	Sitini na tisa

Jaza mapengo kwa kuandika tarakimu kwa maneno

70	Sabini
71	
72	
73	
74	
75	
76	Sabini na sita
77	Sabini na saba
78	Sabini na nane
79	Sabini na tisa

Shirikiana kujaza mapengo baadhi ya nambari zilizo kati ya **90-99**

90	Tisini
91	Tisini na moja
92	
93	
94	
95	
96	
97	
98	
99	Tisini na tisa

Shirikiana kujaza mapengo baadhi ya nambari zilizo kati ya **80-89**

80	Themanini
81	
82	
83	
84	
85	
86	
87	
88	
89	Themanini na tisa

Nambari 100-900

100	Mia moja
200	Mia mbili
300	Mia tatu
400	Mia nne
500	Mia tano
600	Mia sita
700	Mia saba
800	Mia nane
900	Mia tisa

Funzo c: Kutofautisha alama za hesabu

Shughuli 3.3 Kusikiliza na kuzungumza

Katika makundi,

1. Tambua alama za hesabu zifuatazo

- Alama ya kuondoa -
- Alama ya kujumlisha +
- Alama ya kuzidisha ×
- Alama ya kugawanya ÷
- Alama ya mlinganyo =

2. Tumia alama hizo kupata matokeo mbalimbali

Funzo d: Kutambua siku za wiki

Shughuli 4.3 Kuoma

1. Someni na kujadiliana kuhusu siku za wiki zifuatazo

Leo - siku hiyo iliopo.

Jana - Siku kabla ya leo.

Juzi- Siku kabla ya jana.

Kesho - Siku baada ya leo.

Kesho kutwa - Siku baada ya kesho.

Mtondo - Siku baada ya kesho kutwa

Mtondogoo - Siku baada ya mtondo

Siku ya Sabato kwa Wakristo ni Jumamosi au Jumapili.

Waislamu huenda msikitini siku ya Ijumaa.

2. Katika makundi, shirikiana kujibu maswali yafuatayo;

- (a) Leo ni siku gani?
- (b) Jana ilikuwa siku gani?
- (c) Kesho itakuwa siku gani?
- (d) Juzi ilikuwa siku gani?
- (e) Kesho kutwa itakuwa siku gani?

Funzo e: Kueleza shughuli za siku

Shughuli: 5.3 Kusikiliza na kuzungumza

Katika vikundi,

- i. Jadiliana kuhusu shughuli mbalimbali unazofanya nyumbani kabla ya kuja shuleni na baada ya kurudi nyumbani.

- ii. Jadiliana kuhusu shughuli mbalimbali unazofanya nyumbani hasa wakati wa wikiendi.
- iii. Wasilishieni matokeo ya majadiliano yenu mbele ya darasa

Funzo f: Kutamka miezi ya mwaka
Shughuli 6.3 Kusoma na kuandika

1. Shirikiana na wenzako kusoma na kujadili miezi ya mwaka
 - i. Mwezi wa kwanza wa mwaka ni Januari.
 - ii. Mwezi wa pili wa mwaka ni Februari.
 - iii. Mwezi wa tatu wa mwaka ni Machi.
 - iv. Mwezi wa nne wa mwaka ni Aprili.
 - v. Mwezi wa tano wa mwaka ni Mei.
 - vi. Mwezi wa sita wa mwaka ni Juni.
 - vii. Mwezi wa saba wa mwaka ni Julai.
 - viii. Mwezi wa nane wa mwaka ni Agosti.
 - ix. Mwezi wa tisa wa mwaka ni Septemba.
 - x. Mwezi wa kumi wa mwaka ni Oktoba.
 - xi. Mwezi wa kumi na moja wa mwaka ni Novemba.
 - xii. Mwezi wa kumi na mbili wa mwaka ni Desemba.

Msamiati unaohusiana na miezi ya mwaka

- Mwezi huu
- Mwezi ujao/ mwezi kesho- Baada ya mwezi huu
- Mwezi uliopita/ mwezi jana- Kabla ya mwezi huu
- Mwanzoni mwa mwezi
- Katikati mwa mwezi
- Mwishoni mwa mwezi

3. Katika makundi, shirikiana kujibu maswali yafuatayo;

- (a) Mwezi huu ni mwezi wa.....
- (b) Mwezi wa kwanza una siku.....
- (c) Mwezi wa mwisho wa mwaka ni.....
- (d) Mwezi wa Oktoba una siku
- (e) Mwezi ujao utakwa mwezi wa.....

Funzo g. Kueleza Saa

Shughuli 7.3 Kusoma na kuandika

Katika makundi,

1. Soma na kujadiliana kuhusu msamiati unaohusiana na saaufuatao

Saa ni chombo ambacho huonyesha wakati.

Siku nzima ina saa ishirini na nne.

Msamiati unaotumiwa kwenye saa

Dakika - Saa moja ina dakika sitini.

Sekunde - Dakika moja ina sekunde sitini.

Nusu - Dakika thelathini.

Robo - Dakika kumi na tano.

Kasorobo - Dakika kumi tano kuingia saa nyingine.

Kamili - Hakuna dakika ambayo imepita kwenye saa.

Alfajiri - kati ya saa tisa na saa kumi na moja asubuhi.

Adhuhuri - Saa sita.

Mchana - Ni kipindi kinachoanzia kuchomoza kwa jua hadi kutua kwake/ Kipindi kilicho kati ya Saa sita hadi saa tisa.

Jioni - Ni wakati baina ya alasiri na magharibi.

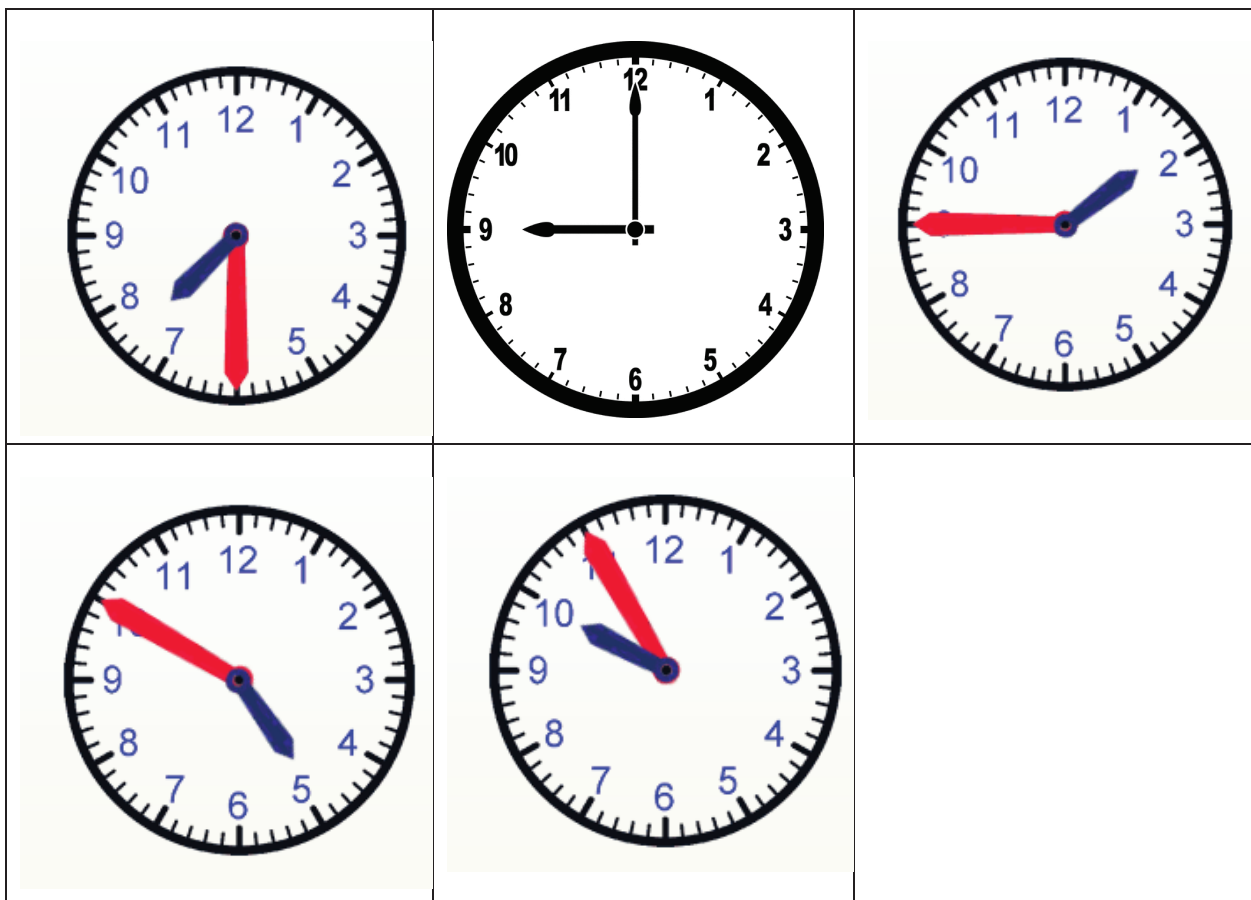
Usiku - Saa moja hadi saa tano.

Usiku wa manane - Saa saba hadi saa tisa usiku.

2. Katika makundi, shirikiana na wenzako kutambua na kutaja saa mbalimbali zifuatazo;

Sasa ni saa ngapi?

3. Someni, chora na kutaja saa zifuatazo

- (a) Saa kumi na mbili kamili asubuhi.
- (b) Saa kumi na moja na robo jioni.
- (c) Saa nne na nusu usiku.

- (d) Saa mbili na dakika ishirini asubuhi.
 (e) Saa nane kasoro dakika kumi mchana.

Funzo h: Kusoma kalenda

Shughuli 8.3: Kusoma na kuandika

Katika makundi,

1. Someni, tamka na kuandika tarehe zifuatazo kwa maneno

Jumamosi 10/3/1992 - Jumamosi tarehe kumi mwezi wa Machi mwaka wa elfu moja mia tisa tisini na mbili.

Alhamisi 6/10/2000 - Alhamisi tarehe sita mwezi wa Oktoba mwaka elfu mbili.

Jumanne 25/4/2017 - Jumanne tarehe ishirini na tano mwezi wa Aprili mwaka wa elfu mbili kumi na saba.

2. Someni, tamka na kuandika tarehe zifuatazo katika tarakimu
 - i. Ijumaa tarehe thelathini mwezi wa Julai mwaka wa elfu moja mia nane themanini na nane.
 - ii. Jumatatu tarehe tatu mwezi wa Januari mwaka wa elfu mbili kumi na nane.
 - iii. Jumapili tarehe ishirini na nne mwezi wa Novemba mwaka wa elfu moja mia tisa tisini na tisa.
 - iv. Jumatano tarehe kumi na saba mwaka wa Desemba mwaka wa elfu mbili na moja.
 - v. Alhamisi tarehe tisa mwezi wa Mei mwaka wa elfu moja mia sita sabini na nne.
3. Katika kikundi, Someni na kujadiliana kuhusu taarifa katika makala hii.

SIKU ZA WIKI

Wiki/Juma ni muda wa siku saba. Katika lugha ya Kiswahili, wiki ina siku saba kwa ujumla. Siku ya kwanza katika kalenda ya Kiswahili ni Jumamosi. Jumamosi ni siku ambayo Wakristo wa dhehebu la Kiadventi huenda kanisani kuomba Mungu.

Siku ya pili katika lugha ya Kiswahili huitwa Jumapili. Hii ni siku ambayo Wakristo wengine kama vile Wakatoliki na Waprotestanti huenda kanisani kwa ajili ya kumwomba Mwenyezi Mungu na kumshukuru kwa mema ambayo amewajalia.

Siku ya tatu huitwa Jumatatu. Hii ni siku ya kufanya kazi. Wafanyakazi wote huenda kazini na wanafunzi huenda shuleni kusoma.

Siku ya nne katika lugha ya Kiswahili inaitwa Jumanne. Siku hii pia ni ya kufanya kazi. Vile vile, wanafunzi huenda shuleni kuhudhuria vipindi.

Siku ya tano katika lugha ya Kiswahili ni Jumatano. Hii ni siku ya kufanya kazi pia.

Siku ya Alhamisi ni siku ya sita katika wiki. Katika siku hii pia watu huenda kufanya kazi.

Siku ya Ijumaa ni siku ya saba ambayo ni ya mwisho katika wiki. Siku hii Waislamu huenda msikitini kuswali/ kufanya ibada ya swala ambayo ni ya lazima kwa kila mwislamu.

4. Katika kikundi, Someni na kujadiliana kuhusu taarifa katika makala hii.
 - i. Wiki ina siku ngapi?
 - ii. Taja siku ya kwanza ya wiki katika lugha ya Kiswahili.
 - iii. Waadventi huenda kanisani siku gani?
 - iv. Je, Wakristo huenda kanisani kufanya nini? Taja hoja mbili.

Sarufi

Funzo i; Kutambua vivumishi vya idadi na sifa

Shughuli 9.3 Kusoma na kuandika

Katika makundi,

1. Someni na kujadiliana kuhusu matumizi ya vivumishi vya Idadi

Hutueleza zaidi kuhusu kiasi, au idadi ya nomino. Kuna aina mbili za vivumishi vya idadi.

a) Idadi Kamili

Hii hutumia nambari kuelezea idadi ya nomino. Kwa mfano: *tatu, mbili, kumi*

- Msichana mmoja amewauwa nyoka wawili
- Siku kumi zimepita tangu Bi Safina alipojifungua watoto watatu

b) Idadi Isiyodhihirika

Kivumishi hiki cha idadi huelezea kiasi cha nomino kwa ujumla, bila kutaja idadi kamili. Kwa mfano: *chache, nyingi, kadhaa, kidogo, wastani*.

- Watu wachache waliohudhuria mazishi ya Kajuta walikula chakula kingi sana.
- Baba yao alikuwa mateka kwa miaka kadhaa.

2. Someni na kujadiliana kuhusu matumizi ya vivumishi vya sifa

Hivi ni vivumishi ambavyo hutoa sifa ya kitu, mtu, mahali, na kadahalika kwa mfano: *kizuri, kali, safi, mrembo*. Ni neno/maneno ambayo hutaja maana ya sifa ya nomino au kiwakilishi cha nomino jinsi kilivyo.

Mifano:

- Paka mwizi amelala jikoni
- Ugonjwa hatari umeukumba dunia
- Gari zuri limegongwa
- Nyumba kubwa imejengwa bondeni
- Kijana mpole kasusa kula

3. Someni na kujadiliana kuhusu matumizi ya viulizi vifuatavyo;

Viulizi ni maneno yanayotumika katika kuulizia kwa mfano: je, gani, lipi, nani, nini, wapi nk

Mifano katika sentensi;**1. Je?**

- Je, ulimwona mwalimu wa Kiswahili?
- Mlifanyaje mtihani?

2. Nani?

- Nani anafundisha Kiswahili?
- Nani ananiita?
- Unaitwa nani?

3. Nini?

- Umenunua nini?
- Tutakula nini?
- Unataka nini?

4. Lini?

- Utarudi lini?
- Mwalimu atafika lini?
- Mtanitembelea lini?

5. Gani?

- Huyu ni mtu gani?
- Unakula chakula gani?

iii) Nikupe kitu gani?

6. Namna gani?

- i) Tutapita namna gani?
- ii) Unakula namna gani?
- iii) Umeketi namna gani?

7. Kwa nini?

- i) Kwa nini ulitoroka?
- ii) Kwa nini mnapiga kelele?
- iii) Kwa nini ulikataa kunisaidia?

8. Tangu lini?

- i) Tangu lini umekuwa hapa?
- ii) Wamelala tangu lini?
- iii) Amekuwa mgonjwa tangu lini?

4. Shirikiana na wenzako kutunga angalau sentensi tatu kwa kila kiulizi ulichosoma hapo juu.

9. Mara ngapi?

- i) Unakula mara ngapi?
- ii) Mwanafunzi yule alitoroka mara ngapi?
- iii) Mariam amelia mara ngapi?

10. -ngapi?

- i) Mmesoma vitabu vingapi?
- ii) Unacheza michezo mingapi?
- iii) Mna walimu wangapi shuleni?

11. -pi?

- i) Unataka mwalimu yupi?
- ii) Ameandika vitabu vipi?
- iii) Wamenunua gari lipi?

Funzo j: Kutunnga sentensi kwa kuzingatia upatanisho wa kisarufi.

Shughuli 10.3 Kusoma na kuandika

Katika makundi,

1. Shirikiana kusoma na kujadiliana kuhusu matumizi ya vipatanishi vya kisarufi vya li-ya.

Ngeli hii hujumuisha nomino za baadhi ya vitu visivyo hai pamoja na nomino za ukubwa za ngeli mbalimbali. Kuna baadhi ya nomino za ngeli hii ambazo huanza kwa kiambishi **Ji** katika umoja na nyingine nyingi hazina kiambishi hiki. Hata hivyo, wingi wa nomino zote katika ngeli hii, huchukua kiambishi awali **Ma** au **Me** katika wingi.

Umoja	Wingi
jicho	macho
jiwe	mawe
jino	meno
jibu	majibu
jipu	majipu
jiko	meko

Umoja	Wingi
jina	majina
jicho	macho nk
yai	mayai
bega	mabega
chungwa	machungwa
daftari	madftari
jambo	mambo
shavu	mashavu
gurudumu	magurudumu

2. Shirikiana na wanafunzi wenzako kutafuta majina mengine ya li-ya kutokana na kamusi
3. Soma na kujadili sentensi zifuatazo kutokana na majedwali kisha uunganishe vipengele mbalimbali hivyo kutunga sentensi zenye maana.

Umoja			wingi		
nomino	vimilikishi	viwakilishi	nomino	vimilikishi	viwakilishi
Jina	langu	linauma	Jina	yetu	yanauma
Jicho		linapendeza	Jicho		Yanapendezwa.
Yai		lilikatwa	Yai		yalikatwa
Bega	lako	linametameta	Bega	yenu	yanametameta
Chungwa		limeisha	Chungwa		yameisha
Daftari	lake	linajibiwa	Daftari	yao	yanajibiwa
Gunia		limenunuliwa	Magunia		yamenunuliwa

Umoja				wingi			
nomino	vionyeshi		vivumishi	nomino	vionyeshi		vivumishi
Jina	hili	ni	kubwa	Jina	haya	ni	makubwa
Jicho			zito	Jicho			mazito
Yai			dogo	Yai			madogo
Bega	hilo	ni	refu	Bega	hayo	ni	marefu
Chungwa			kubwa	Chungwa			makubwa
Daftari	lile		gumu	Daftari	yale		magumu

4. Tunga sentensi angalau kumi kutokana na kila jedwali mlilosoma hapo juu.

Funzo k: Kuandika Insha

Shughuli 11.3 Kuandika

Katika makundi, shirikiana kuandika insha ya mwongozo kuhusu ratiba yako ya kila siku kuanzia wakati unapoamka asubuhi hadi wakati unapoelekea kulala usiku.

Shughuli ya jumla

Siku ya likizo kuisha ni kesho. Leo umeomba pesa kwa mzazi wako ili uende sokoni kununua baadhi ya vitu utakavyotaka kutumia shuleni.

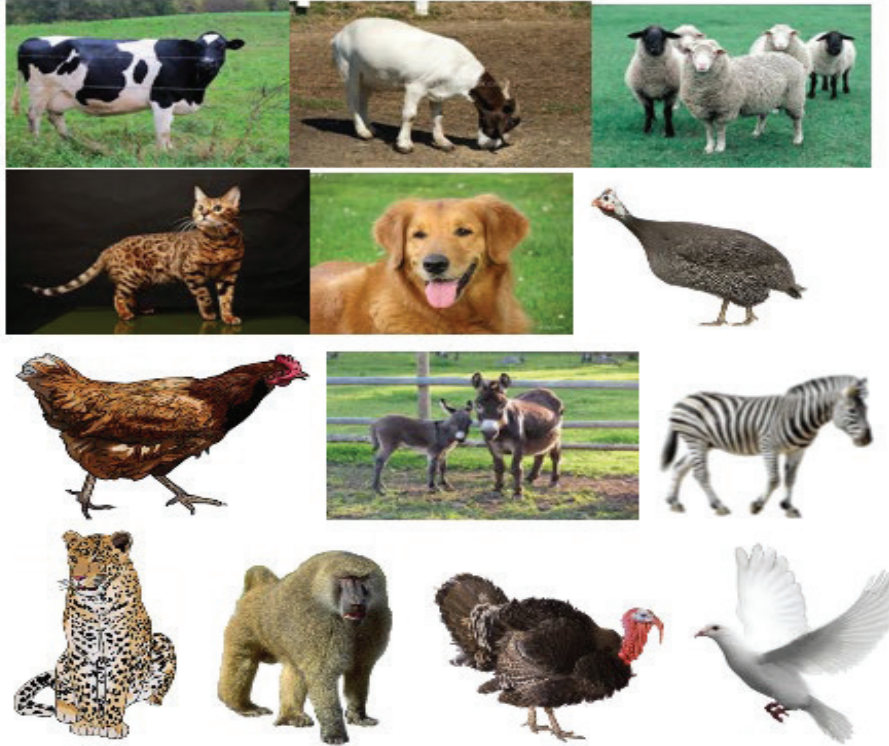
- d) Elezea na kisha undike kwa ukionyesha siku yenyewe pamoja na tarehe utakaporudi shuleni. Ungependa utoke nyumbani saa ngapi na mwendo unaweza kukuchukua saa ngapi kufika shuleni?
- e) Tunga angalau sentensi tano kwa kila kipengele ukitumia vivumishi vya idadi, sifa na viulizi ili kubainisha tofauti ya kila kipengele.

Muhtasari wa mada

Katika mada hii, umejifunza kuhusu,

- a. Kuhesabu tarakimu kutoka 1-1000.
- b. Kulinganisha tarakimu na vitu vilivyoandikwa nambari au tarakimu hizo.
- c. Kutofautisha alama za hesabu mbalimbali.
- d. Kutambua siku za wiki kupitia mfumo wa kiarabu.
- e. Kueleza saa kwa kutumia mfumo wa kiswahili.
- f. Kusoma makala yanayohusu hesabu na kujibu maswali.
- g. Kutambua vivumishi vya idadi, sifa, na viulizi na kuvitumia katika sentensi.
- h. Kutambua upatanishi wa kisarufi wa ngeli ya li-ya katika sentensi.
- i. Kuandika insha ya mwongozo ya ratiba yake ya kila siku

MADA KUU 1.4 WANYAMA NA NDEGE

Misamiati

Msingi

Vikembe
Malighafi
Mahiri
Mazingira
Kitega
Uchumi

Mada hii itakuwezesha;

- kutambua majina ya wanyama na ndege wa nyumbani na porini.
- kueleza faida za wanyama na ndege.
- kutambua vikembe mbalimbali.
- kusoma na kujadili makala yanayohusu sifa za wanyama na ndege.
- kubaini matumizi ya vivumishi vimilikishi katika sentensi.
- kutambua upatanishi wa kisarufi wa ngeli ya A-WA katika sentensi.
- kuandika insha ya mwongozo kwa kufasiri michoro kuhusu wanyama na faida zao.

Utangulizi

Nchi ya Uganda ina utajiri mwingi kutokana na wanyama na ndege wa aina mbalimbali. Baadhi ya Wanyama hawa ni wa nyumbani na wengine ni wa porini. Vilevile, baadhi ya ndege hawa ni wa nyumbani na wengine ni wa porini. Je, kuna wanyama wowote unaojua? Ni wanyama gani wa nyumbani unaojua? Je, kuna wanyama wa porini unaojua? Je, Wanyama hao wana umuhimu gani kwa jamii? Unajua umuhimu wa ndege kwa jamii?

Funzo a: Kutambua majina na ndege wa nyumbani

Shughuli 1.4: Kusikiliza na kuzungumza

1. Katika vikundi;
 - (a) Jadiliana kuhusu wanyama wa nyumbani na kisha kila kikundi kitaje majina ya wanyama waliojadiliana.
 - (b) Jadiliana kuhusu ndege wa nyumbani na kisha kila kikundi kitaje ndege waliojadiliana.
 - (c) Tazameni michoro ya wanyama iliyopo hapa chini na kila mmoja ataje majina ya wanyama hao. Chagua jina sahihi kutoka yale uliyopewa katika boksi hapa chini.

a

b

c

d

e

f

g

h

i

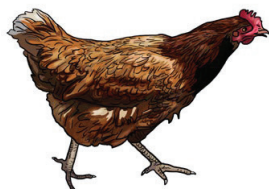

g

Nguruwe, Mbwa, Sungura, Ngamia, Kondoo, Paka, Punda, Farasi, Ng'ombe, Mbuzi

2. Katika jozi,

- (a) Kubalianeni kati yenu juu ya milio ya wanyama au ndege na kila mmoja wenu atoe milio ya wanyama wawili.
- (b) Igizeni milio ya ndege wafuatao:1, 3, 5, 6
- (c) Shirikiana kueleza umuhimu ndege wafuatayo.

a

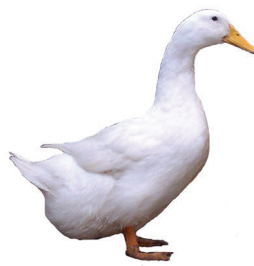
b

c

d

e

f

g

Funzo b: Kutaja majina ya wanyama na ndege wa pori

Shughuli 2.4: Kusikiliza, kuzungumza, kusoma na kuandika

Mkiwa katika vikundi,

1. Jadiliana juu ya wanyama wa porini na kisha mmoja wenu asimame mbele ya darasa na kutaja majina ya wanyama hao.
2. Kila kikundi kichore majina ya baadhi ya wanyama na ndege wa porini na kuandika majina ya kila mmnyama na ndege waliochora.

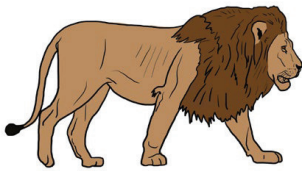
3. Jadiliana kuhusu michoro ya ndege na wanyama pori mliopewa hapa chini na kila kikundi kiandike majina ya wanyama na ndege hao.

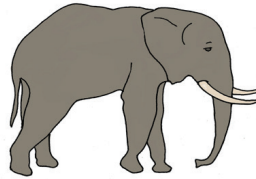
Korongo

Mwewe

a

b

c

d

e

f

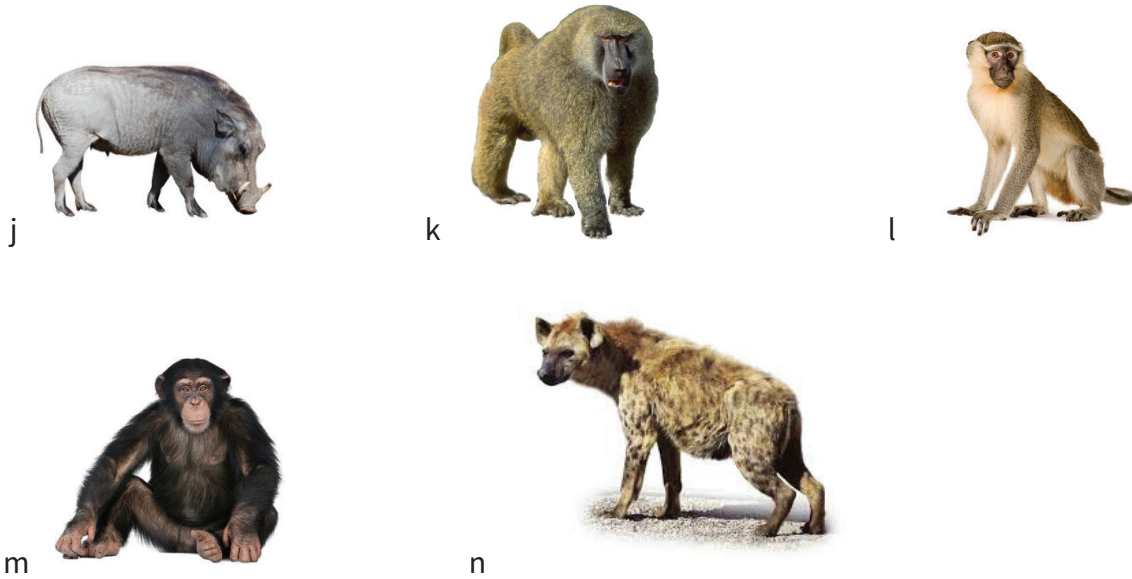
g

h

i

Funzo c: Kueleza faida za wanyama na ndege

Shughuli 3.4: Kusikiliza, kuzungumza na kuandika

1. Katika vikundi,
 - (a) Jadiliana kwa kina kuhusu faida za wanyama na ndege na kisha kila kikundi kiandike faida zake kwenye chati na kuzitundika ukutani. Kila kikundi kitembelee kazi za wengine zilizotundikwa ukutani na kulinganisha na zake.
 - (b) Angalieni kwa makini na kujadiliana kuhusu jedwali lifuatalo:

Mnyama		Faida
a)	Mbuzi	Nyama, maziwa , ngozi, mbolea.
b)	Ng’ombe	Maziwa, nyama, mbolea, ngozi.
c)	Punda	Kubeba mizigo, usafiri, mbolea.
d)	Farasi	Kubeba mizigo, usafiri, mbolea, michezo mbalimbali.
e)	Kondoo	Nyama, maziwa, sufu, ngozi, mbolea.
f)	Paka	kushika panya.
g)	Mbwa	ulinzi na usalama.

h)	Sungura	nyama, mbolea.
i)	Nguruwe	nyama, mbolea.
j)	Ngamia	kubeba mizigo, usafiri, nyama, mbolea, ngozi.

- i. Ni wanyama gani walio na faida nyingi sana? Kwa nini unasema hivyo?
- ii. Ongezeni kwa faida ambao zilitolewa kwa kila mnyama.

Funzo d: Kutambua vikembe mbalimbali

Shughuli 4.4: Kusikiliza, kuzungumza, kusoma na kuandika

- (a) Katika jozi, tumieni kamusi, maktaba au mtandao kutafiti kuhusu vikembe mbalimbali. Baada ya utafiti, kila jozi liwasilishe majina ya vikembe darasani mbele ya wanafunzi wengine darasani.
- (b) Katika vikundi, jadiliana na kuandika majina yaa vikembe na kila kikembe andikeni jina la mzazi wake.

Funzo e: Kusoma Makala kuhusu sifa za wanyama na ndege

Shughuli 5.4: Kusoma na kuandika

Katika vikundi;

Someni taarifa ifuatayo na kisha mjibu maswali yanayofuata.

Faida za wanyama wa nyumbani

Wanyama wa nyumbani ni wale ambao wanakubali kufugika na kuridhiana na mwanadamu katika mazingira ya kinyumbani, bila ya madhara mabaya.

Wanyama hawa wafugwao wana faida chungu nzima kwa mwanadamu; kuna ngamia, ng'ombe, mbuzi, mbwa paka, sungura na wengineo. Miongoni mwao wamo waliwao na wale wasioliwa, ingawaje wasioliwa pia wana umuhimu wao mwingi kwa mwanadamu;

kama vile mbwa ni mlinzi madhubuti, farasi naye ni hodari kwa ubebaji wa mizigo na usafiri. Paka ni msasi wa panya pamoja na faida nyingine nyingi.

Ama wale waliwao tukianza na ng'ombe ana manufaa makubwa katika harakati za ulimaji. Pakosekanapo trakta basi yeye huingia kazi, huchangia sehemu kubwa ya uchumi na maendeleo katika kilimo na ufugaji. Na kama ilivyo kawaida kuwa nyama zao ni kitowe, huliwa na kuuzwa pamoja na kutupa maziwa. Ngozi kama za ngamia, ng'ombe na mbuzi huleta pesa nyingi, kwani ni mali ghafi ya vifaa vingi kama vile viatu, mabegi, mikanda, majaketi, kofia, foronya za viti na kadhalika.

Ufugaji wa wanyama wote wa nyumbani waliwao na wasioliwa ni kitega uchumi kikubwa ambacho huleta maendeleo ya kiuchumi kwa mfugaji binafsi na taifa kwa ujumla.

Shirikiana na wenzako kujibu maswali

- (a) Unaelewa nini kuhusu wanyama wa nyumbani kulingana na taarifa hii?
- (b) Taja wanyama watano wa nyumbani waliwao.
- (c) Taja wanyama watatu wa nyumbani wasioliwa.
- (d) Eleza faida tatu za ng'ombe.
- (e) Ni vitu gani ambavyo hutengenezwa kwa ngozi za wanyama?

Sarufi:

Funzo f: Kutumia vivumishi vimilikishi katika sentensi

Shughuli 6.4: Kusoma na kuandika

Katika makundi;

- i. Jadiliana na kutambua maana ya vivumishi vimilikishi huku mkitoa mifano.
- ii. Tumieni vivumishi vimilikishi mlivyotambua katika i. hapo juu kutunga sentensi mkitumia nomino za a-wa zinazotaja wanyama na ndege.

Funzo g: Kutumia vipatanishi vya nomino za ngeli ya a-wa katika sentensi**Shughuli 7.4: Kusoma na Kuandika**

Mkiwa katika vikundi,

- i. Jadiliana kuhusu nomino za ngeli ya a-wa zinazotaja majina ya wanyama na ndege na kisha mziandike nomino hizo katika madaftari yenu.
- ii. Tungeni sentensi sahihi kwa kutumia vipatanishi vya kisarufi vya ngeli ya a-wa. Sentensi hizi ziandikwe kwa chati kwa umoja na wingi na kutundikwa ukutani ili vikundi vingine vilinganishe na zao.

Funzo h: Kuandika insha kutokana na ufasiri wa michoro.**Shughuli 8.4: Kuandika**

Katika vikundi,

Tazameni kwa makini michoro iliyopo hapo chini na kutunga insha inayolingana na michoro hiyo.

Shughuli ya jumla

Kuna mdahalo kati ya wanafunzi wa kidato cha kwanza, **A** na **B**. Wewe utakuwa mmoja wa wasemaji wakuu kutoka darasa la **A** watakaounga mkono mada, “**Wanyama ni muhimu kwa jamii; wanafaa kuhifadhiwa**”

- a. Andika hoja utakazotoa kuunga mkono mada ya siku.
- b. Unafikiri watakaopinga mada watatoa hoja zipi?
- c. Mada ikibadilika na kuwa “**ndege wa porini wana umuhimu mkubwa kwa jamii**” Eleza hoja ambazo utatoa kuunga mkono mada hiyo.
- d. Tunga sentensi tano katika wakati uliopo kwa kutumia majina ya wanyama na kisha uzigeuze sentensi hizo kwa wingi.

Muhtasari wa mada

Katika mada hii, umejifunza kuhusu,

- a. majina ya wanyama na ndege wa nyumbani na porini.
- b. faida za wanyama na ndege.
- c. vikembe mbalimbali.
- d. kusoma na kujadili makala yanayohusu sifa za wanyama na ndege.
- e. matumizi ya vivumishi vimilikishi katika sentensi.
- f. upatanishi wa kisarufi wa ngeli ya A–WA katika sentensi.
- g. kuandika insha ya mwongozo kwa kufasiri michoro kuhusu wanyama na faida zao.

MADA KUU 1.5 MIMEA NA MATUNDA

Misamiati

Msingi

Oksijeni

Takribani

Makaazi

Bakteria

Sayari

Mada hii itakuwezesha:

- a. kutambua mimea mbalimbali na mazao yake.
- b. kubaini misamiati ya matunda na vyakula mbalimbali.
- c. kuigiza mazungumzo ya kuagiza chakula hotelini.
- d. kusoma na kukariri shairi fupi kuhusu mimea.
- e. kutambua matumizi ya upatanishi wa kisarufi wa ngeli ya KI-VI.
- f. kutambua vihusishi na matumizi yake katika sentensi.
- g. kueleza vinyume vya vitenzi na kuvitumia katika sentensi.
- h. kuandika insha ya mwongozoya mimea mbalimbali kutoka kwa jamii yake.
- i. kuandika insha ya mwongozo.

Utangulizi

Mungu aliumba wanyama mbalimbali. Kuna wanyama wanaoishi msituni na wengine wanaoishi nyumbani. Wanyama hawa wote wana umuhimu mbalimbali. Wawe wa msituni au wa nyumbani wote wana umuhimu kwa binadamu na kwa taifa nzima. Kwa hivyo, mada hii, itakuwezesha kutambua na kutumia msamiati unaohusiana na mimea, vyakula na matunda pamoja na vipengele vya lugha vilivyoteuliwa katika mawasiliano.

Funzo a. Kutambua mimea mbalimbali na mazao yake Shughuli 1.5 Kusoma na kuandika

Katika makundi madogo,

1. Shirikiana na wenzako kusoma na kujadiliana kuhusu taarifa katika makala hii.

mbua ugfunzo

Ni wazi kuwa maisha katika uso wa dunia hutegemea ubora wa huduma zitolewazo na mimea pamoja na matunda.

Mimea ni uti wa mgongo wa maisha humu duniani kwa sababu huboresha maisha ya mwanadamu na mazingira.

Kwanza kabisa, kila kitu tunachokila huja moja kwa moja na huku vingine vikiwa si vya moja kwa moja kutoka katika mimea. Tukitazama historia ya mwanadamu, takribani mimea elfu saba, mimea ya aina tofauti tofauti imetumiwa na watu kama chakula. Kando na haya, mimea pia

imethibiti mzunguko wa maji. Mimea, husaidia katika usambazaji na usafishaji wa maji yaliyomo katika sayari hii. Mimea huvuta hewa ya kaboni dayoksaidi wakati wa mchana ili kutengeneza chakula na kutuachia

sisi binadamu na wanyama hewa safi ya oksijeni. Bila hewa safi, sisi hatungeweza kuishi. Pia inasaidia katika usafirishaji wa maji kutoka katika udongo hadi kwenye anga. Vile vile, inapaswa tuelewe kuwa robo moja ya madawa yote ambayo sisi hutumia tukiwa wagonjwa hutoka katika mimea. Mbali na haya, watu zaidi ya asilimia sabini hii leo wanategemea mimea kama msingi wa tiba yao. Bila mimea, viumbe wengi kama vile samaki na wanyama wa porini wangekosa makaazi iwapo mimea ingekuwapo. Pia tusihau kuwa mimea

huwa ni kama vifaa vya ujenzi ya nyumba zetu.

Kwa upande mwingine, taifa la Uganda limebarikiwa na aina mbalimbali ya matunda kama vile maembe, mapaipai, zeituni, balungi, tikiti maji, nanasi, zambarau, ndimu, zabibu, maparachichi, bibo, tope, ubuyu, ukwaju, tunda nyaya, fenesi, ndizi mbivu, chenza mapera, machungwa mengine mengi.

Si ajabu leo kuwa watu wanaothamini sana matunda wanaishi maisha marefu kuwazidi wale wasiotumia matunda. Matunda huzuia maradhi mwilini na kumfanya mtu awe na afya bora. Hurutubisha mwili na kuupatia kinga. Pia, matunda humpa mwanadamu madini na vitamini mbalimbali zinazosaidia kujenga, kukarabati na hata kuzuia bakteria.

1. Shirikiana na wenzako katika makundi kutambua na kueleza maana ya maneno mapya kutokana na makala. Mnaweza kutumia kamusi.
2. Shirikiana pia kujibu maswali yafuatayo;
 - i. Taja hoja nne za umuhimu wa mimea katika jamii yako.
 - ii. Watu wanaothamini sana matunda hufikwa na bahati gani?
 - iii. Je, matunda yana manufaa yoyote katika maisha ya binadamu kulingana na makala uliyosoma hapo juu?
 - iv. Nenda katika soko lililokaribu na kwenu kisha uandike majina ya matunda unayoyaona.

Shughuli 2.5 Kusoma na kuandika

Katika makundi,

1. Someni na kujadiliana kuhusu mimea na mazao yake kama ifuatavyo.

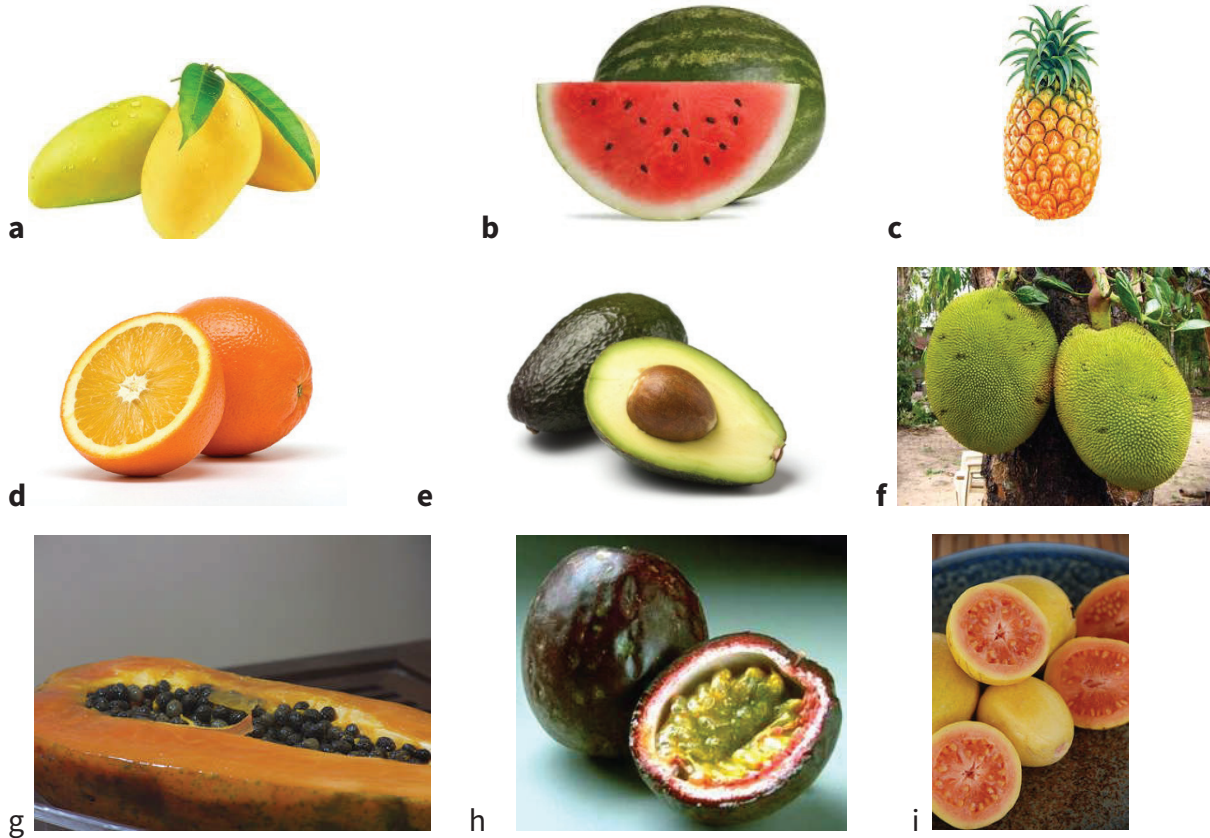
Mmea	Zao la Mmea
Mwembe	Embe
Mchungwa	Chungwa
Mlimau	Limau
Mtomoko	Tomoko
Mfenesi	Fenesi
Mbuyu	Buyu
Mpaipai	Paipai
Mzabibu	Zabibu
Mpera	Pera
Mkorosho	Korosho

2. Shirikiana na wenzako kutaja mimea sita inayopatikana nyumbani kwenu pamoja na mazao yake.
3. Someni na kujadili umuhimu wa mazao mbalimbali ya mimea
 - Huwa ni kama chakula cha binadamu na wanyama.
 - Ni mbolea hasa baada ya mazao haya kuozea shambani.
 - Ni njia ya ajira ya watu wengine wanaopata kipato chao kwa kuyauza mazao ya mimea.
 - Mazao ya mimea huweka kutuletea pesa za kigeni kupitia utalii hasa wakati watalii wanataka kutazama mimea ya kipekee isiyopatikana katika sehemu zingine za ulimwengu.

Funzo b: Msamiati wa matunda na vyakula mbalimbali.**Shughuli 3.5 Kusikiliza na kuzungumza**

Katika makundi madogo,

1. Tazameni na kujadiliana kuhusu majina ya matunda yafuatayo katika Kiswahili.

Maembe,	Tikitimaji	Nanasi
Chungwa	Parachichi	Fenesi
Paipai	Kakara	Mapera

2. Tazameni na kujadiliana kuhusu vyakula vya kawaida kutokana na maeneo unakotoka.

3. Jadiliana kuhusu vyakula vifuatavyo.

(a) Maharagwe	(d) Ngano
(b) Mahindi	(e) Mtama
(c) Wali	(f) Mawele

Funzo c. Kuigiza mazungumzo ya kuagiza chakula hotelini.

Shughuli 4.5 Kusikiliza na kuzungumza.

Katika makundi,

1. Shirikiana kusoma na kuigiza mazungumzo yafuatayo;

Muhindo: U hali gani Chepkorir?

Chepkorir: Nimepata afueni sasa ingawa bado nahisi maumivu kiasi.

Muhindo: Daktari amekuambia nini kuhusu maradhi yanayokusumbua?

Chepkorir: Mwenzangu, yangu ni mazito.

Muhindo: Mbona sikuelewi?

Chepkorir: Daktari aliniambia kuwa ninaugua kutokana na ukosefu wa lishe bora.

Muhindo: Kwani wewe huwa huli vizuri?

Chepkorir: Sijui, lakini yeye anadhani hivyo.

Muhindo: Basi alisema nini hasa?

Chepkorir: aliniambia eti mwili wangu una ukosefu wa madini na vitamini.

Muhindo: Alaa! Kwa hivyo wewe huwa huli matunda pamoja na mboga za majani.

Chepkorir: Ndio. Mimi huwa nikila nyama kwa wingi.

Muhindo: Basi hayo ndiyo matatizo. Hakikisha kuwa unapata lishe bora.

Chepkorir: Pia daktari ameniambia hivyo.

Muhindo: Amekuambia nini hasa kuhusu lishe hili bora?

Chepkorir: Ameniambia ninywe maji kwa wingi. Pia ameniambia nile matunda mbalimbali.

Muhindo: Basi fanya si ufanye hivyo?

Chepkoroir: La, mimi huwa sipendi kula kila matunda na mboga. Kwani nikila mengine huniletea kichefuchefu.

Muhindo: Ni yapi haya usiyoyapenda?

Chepkorir: Limau, Zabibu chungu, fenesi, tomoko, tikiti maji na pia parachichi.

Muhindo: Na yale uyapendayo ni yapi?

Chepkorir: Machungwa pekee.

Muhindo: Lo! Unafanya makosa makubwa sana rafiki yangu. Nataka uanze kula matunda ya aina mbalimbali ili uwe na afya bora. Mimi unavyoniona huwa nikila matunda na mboga ya aina mbalimbali kila siku ambayo yamenipa afya kama unavyoniona.

Chepkorir: Asante kwa ushauri wako mzuri rafiki. Nami nitaanza kula matunda na mboga bila ubaguzi ili niwe na afya nzuri kama yako.

2. Tafuteni maneno mapya kutokana na mazungumzo mliyogiza hapo juu.

Funzo d: Kusoma na kukaruri shairi

Shughuli 5.5 Kusikiliza na kuzungumza

Katika makundi,

1. Shirikiana kutunga, kusoma, kukariri na kuimba shairi kuhusu mimea

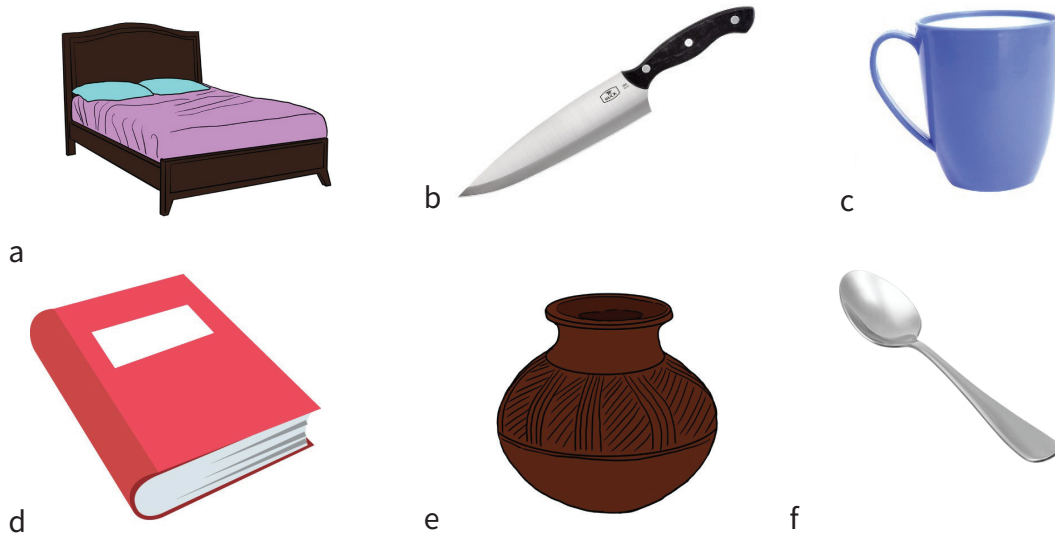
Sarufi:

Funzo e. Kutambua nomino za ngeli ya ki-vi

Shughuli 6.5 Kusoma na kuandika

Katika makundi madogo,

1. Tazameni na kujadiliana kuhusu mnachoona katika picha zifuatazo

2. Ambatanisheni maneno au sentensi zifuatazo na picha mlizojadili hapo juu.

Hiki ni kitanda	Kisu kile si kikali
Kikombe kimevunjika	Kitabu hiki ni kizuri.
Chungu chetu ni kizuri	

3. Shirikiana kusoma na kujadiliana kuhusu matumizi ya nomino katika ngeli ya Ki - Vi Hii ni ngeli ya nomino ambayo inajumuisha nomino zinazoanza na kiambishi “**Ki-**” kwa umoja na” Vi-” kwa wingi. Aidha, kuna baadhi ya nomino katika ngeli hii ambazo huanzia na kiambishi “**Ch-**” na **Vy-**” kwa umoja na wingi mfululizo. Kundi hili linajumuisha nomino zisizo na uhai.

Umoja	Wingi
Kiti	Viti
Kikombe	Vikombe
Kipara	Vipara
Kichana	Vichana
Kibuyu	Vibuyu
Kioo	Vioo
Kisu	Visu

Kijiko	Vijiko
Kiazi	Viazi
Kifo	Vifo
Kiatu	Viatu
Choo	Vyoo
Chumba	Vyumba
Cheti	Vyeti
Chandarua	Vyandarua

4. Shirikiana na wenzako wawili kutafuta na kuandika nomino nyingine za ngeli ya ki-vi katika umoja na wingi kutokana na kamusi.
5. Tunga sentensi angalau kumi kwa kuzingatia upatanisho wa kisarufi wa ngeli ya ki-vi katika umoja na wingi.

Funzo f: Kutambua vihusishi mbalimbali

Shughuli 7.5 Kusoma na kuandika

Katika makundi,

1. Shirikiana na wenzako kusoma na kutambua matumizi ya vihusishi mbalimbali.

Taz: Vihusishi ni maneno yanayotuarifu zaidi kuhusu uhusiano wa nomino na mazingira yake. Hutuonyesha uhusiano uliopo baina ya neno moja na jingine.

2. Shirikiana kusoma sentensi zifuatazo, kisha mjadiliane kuhusu maana ya sentensi hizo kwa kuongozwa na maneno yaliyopigiwa msitari.

A

- i. Kuna mpira nyuma ya mti huo.
- ii. Anatembea mbele ya gari.
- iii. Baba alipumzikia chini ya mti.
- iv. Nimesimama juu ya daraja.

- v. Watoto wanapenda kuogea kando ya mto.
- vi. Embe langu liko karibu na kikapu.
- vii. Amekwenda kwa shangazi yake.

3. Shirikiana pia kusoma sentensi zifuatazo, kisha mjadiliane kuhusu maana ya sentensi hizo kwa kuongozwa na maneno yaliyopigiwa msitari.

B

- i. Ni vizuri kuoga usiku kabla ya kulala.
- ii. Mzee alikimbizwa hospitalini baada ya kula paipai lililooza na kugonjeka.

4. Kwa kuongozwa na vihusishi vilivyopigiwa mstari katika **A** na **B**, tambuaa na kutofautisha vihusishi hivyo kati ya vihusishi vya mahali na vihusishi vya wakati

5. Shirikiana kutunga sentensi moja moja kwa kutumia vihusishi hivi.

(a) Kabla ya

(d) Juu ya

(b) Kando ya

(e) Baada ya

(c) Kwa

6. Someni na kujadiliana kuhusu mifano ifuatayo kisha utunge sentensi moja kwa kila kihusishi.

a) nyuma ya

i). Mwizi alijificha nyuma ya nyumba yetu.

ii). Huyu mwanafunzi anapenda kukaa nyuma ya darasa.

b) hadi/ mpaka

i). Nimelala tokea jioni hadi asubuhi.

ii). Tulitembea kwa miguu kutoka Chuoni mpaka Kampala.

ch) toka

i). Ninatoka mjini sasa.

ii). Baba alitoka kazini saa moja jioni.

d) bila

i). Mwanafunzi amekuja shuleni bila vitabu.

ii). Mtoto ametembea bila viatu.

e) katika

i). Mwalimu alitwambia kuweka madaftari yetu juu ya meza.

ii). Unalala katika bweni gani?

f) Kwa

i). Yusufu anakwenda kwa msikiti kusali.

ii). Nimesafiri kwa basi.

g) tangu/tokea

- i). Nimekuwa Tanzania tokea mwaka wa 2010.
- ii). Tumesoma vitabu tangu asubuhi.

h) na

- i). Mwizi aliingia ndani na bunduki.
- ii). SSali aliumwa na mbwa.

i) miongoni

- i). Isabirye anapenda kuketi miongoni mwa wasichana.
- ii). Miongoni mwa walimu mmoja ni kaka yangu.

j) baada ya

- i). Mwalimu wa Kiswahili atakuja baada ya dakika kumi.
- ii). Nitamaliza kazi hii baada ya siku tatu.

7. Shirikiana kutunga angalau sentensi kumi kwa kutumia vihusishi mbalimbali mlivyojadili hapo juu.

Funzo g: Kutunga sentensi sahihi kwa kutumia wakati uliopita na ukanushaji wake.

Shughuli 8.5 Kusoma na kuandika

Katika makundi,

1. Tamka sentensi angalau tano zenye vitendo vinavyofanya sasa hivi.
2. Kanusha sentensi zako mwenyewe kwa kukataa kuonyesha kitendo hicho hakitendeki.

Funzo h. Kuandika insha

Shughuli 9.5 Kuandika

Katika jozi, shirikiana kuandika insha fupi kuhusu matunda na mboga unayoyapenda na usiyoyapenda huku ukitoa sababu zako.

Shughuli ya jumla

Nyumbani kwenu, ninyi ni wakulima. Mna mashamba mbalimbali ambamo mnatoa mazao ya mimea mbalimbali. Mimea hii huzaa vyakula mbalimbali pamoja na matunda mbalimbali.

- a. Elezea ni mimea ipi mnayolima nyumbani kwenu?
- b. Kwa kutaja mazao mbalimbali, simulia jinsi mazao hayo yanavyowafaidi ninyi kama familia nzima.
- c. Andika kifungu cha maneno kuhusu taarifa yoyote. Hakikisha kwamba kifungu hiki kina sentensi zenye matumiza ya sentensi za ngeli ya ki-vi pamoja na vihusishi.

Muhtasari wa mada

Katika mada hii, umejifunza kuhusu,

- a. Mimea mbalimbali na mazao yake.
- b. Misamiati ya matunda na vyakula mbalimbali.
- c. Uagizaji wa chakula hotelini.
- d. Kukariri shairi fupi kuhusu mimea.
- e. Mtumizi ya upatanishi wa kisarufi wa ngeli ya KI-VI.
- f. Vihusishi na matumizi yake katika sentensi.
- g. Uandishi wa insha.

MADA KUU 1.6: BIASHARA

Misamiati

Msingi

Sarafu

Salio

Mtaji

Bima

Ununuzi

Uuzaji

Mada hii itakuwezesha:

- kutambua misamiati ya sarafu mbalimbali.
- kutambua misamiati ya bidhaa za dukani na sokoni.
- kabaini misamiati ya ununuzi na uuzaji wa bidhaa.
- kuigiza mazungumzo ya ununuzi na uuzaji wa bidhaa.
- kusoma makala yanayohusu shughuli za kibiashara.
- kutambua matumizi ya upatanishi wa kisarufi wa ngeli ya I-ZI.
- kutambua vivumishi vya α -unganifu na matumizi yake katika sentensi.
- kueleza matumizi ya vielezi husika katika sentensi.
- kuandika insha ya mwongozo ya bajeti kuhusu vile utatumia shilingi 10,000/=.

Utangulizi

Kila mtu, kwa njia moja au nyingine, ameshiriki katika biashara. Amefanya hivi kwa kuuza au kununua kitu kutoka mahali fulani. Je, wewe umewahi kuuza au kununua kitu? Ikiwa jibu lako ni ndiyo, ulikinunua kutoka wapi; dukani, sokoni au kutoka kwa mtu? Mada hii itakufunza msamiati unaotumia katika biashara na jinsi utakavyotumia kujinufaisha wewe mwenyewe.

Funzo a: Kutambua msamiati wa bidhaa za dukani na sokoni

Shughuli 1.6: Kusikiliza na kuzungumza

Katika makundi,

1. Jadiliana kuhusu msamiati ufuatao na kisha;
 - i. Elezea maana ya kila msamiati
 - ii. Tumia msamiati huo kutunga sentensi kimapokezi

chumvi	mtama	mkate
kabichi	mawele	mteja
sukari	bidhaa	bei
mchele	ngano	nyanya
wimbi	vibiriti	nyama

2. (i) Tajeni bidhaa tano zinazopatikana katika duka lililokaribu na nyumbani kwenu.
 - (i) Je, soko lililokaribu na kwenu linauza nini? Toa mifano mitano.

Funzo b: Kutunga sentensi kwa kutumia msamiati unaohusiana na ununuzi na uuzaji wa bidhaa

Shughuli 2.6: Kusoma na kuandika

Katika vikundi,

- i. Shirikiana na kujadili msamiati unaohusiana na ununuzi na uuzaji wa bidhaa na kisha, tumieni msamiati huo kutunga sentensi.
- ii. Kila kikundi kisome kwa usahihi na kutunga sentensi sahihi kwa kutumia msamiati ufuatao:

pesa deni hasara mtaji nunua hisa bima
salio faida mteja bidhaa uza kipato bei fedha

Funzo c: Kuigiza mazungumzo kati ya mnunuzi na muuzaji

Shughuli 3.6: Kusikiliza na kuzungumza

Katika jozi,

Igizeni mazungumzo kwa zamu kati ya muuzaji na mnunuzi. Kila mzungumzaji azungumze angalau mara sita.

Funzo d: Kusoma Makala kuhusu shughuli za kibiashara

Shughuli 4.6: Kusoma

Katika vikundi,

- i. Someni kimya makala ifuatayo, na kisha mjadiliane ujumbe uliomo katika Makala.
- ii. Someni kwa sauti makala ifuatayo na kuelezea ujumbe uliomo
- iii. Kila kikundi kijibu maswali yanayopatikana mwishoni mwa makala.

Katika maisha ya binadamu soko ni sehemu nyeti sana kibinafsi, kijamii na kitaifa.

Mwanadamu ana mahitaji mengi sana katika kukimu maisha yake na miongoni mwa hayo kubwa ni chakula.

Hatua ya mwanzo imesimamia kilimo na hata wahenga walisema kuwa 'kilimo ni uti wa mgongo wa maisha'. Kwa maana hiyo bila ya kilimo, maisha ya binadamu yamo mashakani. Pia, bila ya harakati za kilimo, soko halitapatikana kwani bidhaa za sokoni tuzitumiazo zatokana na kilimo. Kwa mfano nguo ni pamba, mbao ni miti na vinginevyo.

Wakulima wengi na wasiokuwa wakulima tegemeo lao kubwa ni soko. Bali si hao tu. Taifa nalo linategemea soko. Mkulima hulima akachukua mazao ya mimea sokoni akauza ili apate fedha. Asiyekuwa mkulima pia shamba lake ni soko na ndio maana wajuzi wa kusema huamba eti soko ni shamba la wavivu. Kwa vile ulimwengu wa siku hizi jinsi ulivyoendelea umetenga maeneo maalum ya kuendesha shughuli kama hizo za uuzaji na ununuaji wa bidhaa za sokoni. Na hapo ndipo pia taifa hupata pato lake kwa kupitia serikali za mitaa kuwatoza ushuru wale washiriki wa biashara zinazofanywa sokoni.

Maswali:

1. Ipe makala hii kichwa mwafaka.
2. Kwa nini soko ni sehemu nyeti sana katika maisha ya binadamu?
3. Bidhaa nyingi za sokoni zinatokana na nini?
4. Taja bidhaa zinazotokana na ukilima/ kilimo.
5. Ni nini tegemeo kubwa la wakulima?

Sarufi

Funzo e: Kutambua nomino za ngeli ya i-zi na kuzitumia kutunga sentensi kwa kuzingatia vipatanishi vya ngeli ya i-zi

Shughuli 5.6: Kusikiliza, Kuzungumza, Kusoma na kuandika

Katika vikundi,

1. Shirikiana kutambua nomino za ngeli ya i-zi kwa umoja na wingi na kisha kila mwanafunzi aziandike katika daftari lake.
2. Shirikiana pia kutunga sentensi sahihi kwa kutumia nomino za ngeli ya i-zi kwa umoja na wingi.

Funzo f: Kutunga sentensi kwa kutumia nyakati mahsus

Shughuli 6.6: Kusikiliza, Kuzungumza, Kusoma na Kuandika

Katika vikundi,

Kumbushana msamiati wa biashara ulioko katika ngeli ya i-zi na kuutumia kutunga sentensi sahihi. Sentensi zitungwe kwa umoja na wingi kwa kutumia njeo zifuatazo: **na, ta, li, me**.

Funzo g: Kuandika insha juu ya bajeti ya shilingi 10,000 utakazotumia

Shughuli 7.6: Kuandika

Katika vikundi,

Jadiliana kuhusu jinsi utakavyotumia shilingi elfu kumi. Baada ya majadiliano, tungeni insha juu bajeti ya shilingi elfu kumi au kiasi chochote cha pesa. Insha ya kila kikundi iwekwe kwenye chati na kutundikwa ukutani ili wanavikundi vingine waione.

Taz: Sarafu ni vipande vya fedha, karatasi au shaba vinavyothaminiwa na kutumiwa kama pesa za nchi husika.

Sarafu	Taifa/nchi
Shilingi	Uganda/ Kenya/ Tanzania
Dola	Marekani
Pauni	Uingereza
Faranga	Ufaransa/ Ubelgiji/ Rwanda, n. k
Dinari	Nchi za Mashariki ya kati

Shughuli ya Jumla

Wazazi wako wamekupa shilingi 50,000 kwenda kununua vitu kutoka sokoni. Vitu utakavyonunua ni vya kutumia wakati wa sherehe ya kuzaliwa kwa dada yako ambako kutakuwako wiki ijayo.

- Taja majina ya vitu ambavyo utanunua ili kuvitumia katika sherehe hiyo.
- Kwa kila kitu ulichonunua, tumia jina la kitu hicho kutunga sentensi kwa umoja na wingi.
- Simulia hadithi kuhusu jinsi ulivyotoka nyumbani kwenda sokoni, vitu ulivyonunua na namna ulivyorudi nyumbani.

- d. Chagua Rafiki yako humo darasani na muigize mazungumzo; wewe ni mnunuzi na yeye ni muuzaji.

Muhtasari wa mada

Katika mada hii, umejifunza kuhusu

- a. kutambua misamiati ya sarafu mbalimbali.
- b. kutambua misamiati ya bidhaa za dukani na sokoni.
- c. kabaini misamiati ya ununuzi na uuzaji wa bidhaa.
- d. kuigiza mazungumzo ya ununuzi na uuzaji wa bidhaa.
- e. kusoma makala yanayohusu shughuli za kibiashara.
- f. kutambua matumizi ya upatanishi wa kisarufi wa ngeli ya I-ZI.
- g. kutambua vivumishi vya α -unganifu na matumizi yake katika sentensi.
- h. kueleza matumizi ya vielezi husika katika sentensi.
- i. kuandika insha ya mwongozo ya bajeti kuhusu vile utatumia shilingi 10,000/=.

MADA KUU: 1.7 NYUMBA

Misamiati

Msingi

Sebule
Maakuli
Makochi
Uwastani
Faragha
Dohani
Runinga
Vimelea

Mada hii itakuwezesha:

- a. kutambua na kutaja sehemu za nyumba.
- b. kuimba wimbo na kueleza ujumbe wake.
- c. kuelewa vitu vinavyopatika katika sehemu mbalimbali za nyumba.
- d. kujadili umuhimu wa vitu katika nyumba.
- e. kusoma na kujibu maswali kutokana na makala.
- f. kutambua upatanishi wa kisarufi wa ngeli ya **U-Zi** katika sentensi.
- g. kubainisha matumizi ya vivumishi viashiria/vionyeshi katika sentensi.
- h. kuweza kuamrisha na kutekeleza amri na ukanushi wake.
- i. kutambua kiambishi cha wakati uliopona matumizi yake katika sentensi.
- j. kutambua hatua mwafaka za uandishi wa insha.

Utangulizi

Je, unajua kwamba nyumba ni kitu muhimu katika maisha ya mtu? Ukweli ni kwamba kitu ambacho kila mtu anastahili kuwa nacho ili kuishi vizuri ni nyumba. Nyumba huwa ni za aina mbalimbali na katika nyumba huwa na vitu vingi ndani mwake. Je, ni aina ngapi za nyumba unazojua? Je, ni vitu gani tunavyopata katika nyumba? Je, kila kitu miongoni mwa vile ulivyotaja kina umuhimu gani? Mada hii itakuwezesha kutambua aina za nyumba, umuhimu wa nyumba na vitu vinavyopatikana katika nyumba.

Funzo a: Kutambua sehemu za nyumba

Shughuli 1.7: Kusikiliza, kuzungumza na kuandika

Katika vikundi,

1. Jadiliana juu ya sehemu za nyumba na kisha mwakilishi wa kikundi asimame mbele ya darasa na kutaja sehemu za nyumba.
2. Andikeni majina ya vitu vinavyopatikana katika nyumba.
3. Choreni nyumba na kuonyesha sehemu za nyumba.

Funzo b: Kuimba wimbo kuhusu vitu vinavyopatikana katika nyumba

Shughuli 2.7: Kusikiliza na kuzungumza

Mkiwa katika vikundi,

1. Kila kikundi kibuni wimbo kuhusu vitu vinavyopatikana katika nyumba.
2. Kwa zamu, kila kikundi kiimbe wimbo kilichobuni.
3. Kila kikundi kieleze ujumbe uliomo katika wimbo wao.

Funzo c: Kutaja vitu vinavyopatikana katika sehemu mbalimbali za nyumba

Shughuli 3.7: Kusikiliza, kuzungumza, kusoma na kuandika

Katika vikundi,

1. Jadiliana na kuandika vitu vinavyopatikana katika sehemu mbalimbali za nyumba. Andikeni vitu mlivyotambua kwenye karatasi.
2. Kila kikundi kitaje vitu hivyo ili vikundi vingine vilinganishe na vile vya kikundi kilichowasilisha.

Funzo d: Kujadili umuhimu wa vitu vinavyopatikana katika nyumba

Shughuli 4.7: Kusikiliza, kuzungumza, kusoma na kuandika

Katika vikundi,

Jadiliana kuhusu vitu vinavyopatikana katika nyumba na kisha kila kikundi kieleze umuhimu wa vitu kilivyotambua.

Funzo e: Kusoma Makala

Shughuli 5.7: Kusoma

Katika vikundi,

1. Someni makala ifuatayo kwa makini mkiwa kimya na kutambua ujumbe uliomo.
2. Jadiliana kuhusu ujumbe uliomo katika Makala.
3. Someni Makala ifuatayo tena kwa sauti na kisha ujibu maswali yanayofuata.

Nyumba ni jengo ambalo huwa likitumiwa kama makaazi ya binadamu. Nyumbani ni muhimu sana kwa sababu humhifadhi mtu wakati wowote anapohitaji uhifadhi hasa wakati wa usiku ambapo nje huwa na hatari yake.

Hapo kale, mababu zetu waliishi katika nyumba zao zilizokuwa zikiitwa **mapango** ambayo yalikuwa na vijisehemu vingi sana. Hata hivyo, siku hizi mambo yamebadilika kwa sababu maisha ya kale ya kuishi mapangoni yamepitwa na wakati. Katika enzi za leo, nyumba za kisasa zimeenea katika sehemu mbalimbali humu nchini.

Nyumba hizi zinaweza kugawanywa katika makundi tofauti tofauti. Kuna zile za ghorofa na zisizo za ghorofa. Hali kadhalika, kuna nyumba zilizojengwa kwa kutumia udongo ambazo hufahamika kama nyumba za muda na zile zilizojengwa kwa kutumia saruji ambazo ni za kudumu. Watu wasio na uwezo wa kumiliki nyumba za ghorofa wala za saruji huamua kujenga nyumba za udongo.

Nyumba ya **uwastani** huwa na sehemu mbalimbali ndani yake. Kwanza kabisa tuna sebule. Hiki ni chumba cha kuwakaribisha wageni. Vile vile, ni mahali ambapo mikutano na mazungunzo yasiyo ya **faragha** hufanyikia ndani ya nyumba. Katika sebule vitu ambavyo hupatikana mle ni pamoja na viti vya kulalia, meza, mkeka, saa ya ukutani, redio, **runinga**, kabati, feni na kadhalika.

Sebule

Jikoni nayo ni sehemu nyingine muhimu ndani ya nyumba ambapo chakula hupikiwa. Sehemu hii imejengwa kiufundi sana kwa sababu huwa na **dohani**, ambayo ni tundu linalopitisha moshi. Hata hivyo, sio kila nyumba huwa na jikoni ndani yake. Kuna wale watu ambao jikoni zao huwa nje ya nyumba kuu kwa sababu wao hupika kwa kutumia kuni. Vitu kama vile visu, vijiko, uma, sufuria, sahani, bakuli, sinia na kadhalika hupatikana jikoni.

Jikoni la kisasa

Jikoni la kitamaduni

Choo ni sehemu nyingine muhimu katika nyumba. Kuna choo cha maji ambacho huwa kiko ndani ya nyumba na kile kisicho cha maji ambacho huwa kiko nje. Zaidi ya haya, choo kisichotumia maji, ambacho ni cha kitamadun, kinafaa kiwe ni cha urefu wa mita thelathini kutoka kwa nyumba kuu ili kuepukaa na maradhi yanayoweza kujitokeza kutokana na **vimelea** vinavyosambazwa na nzi wachafu.

Choo cha maji

Choo kisicho cha maji

Chumba cha kulala pia hupatikana ndani ya nyumba. Hapa ni mahali ambapo watu hupumzikia baada ya shughuli zao za mchaka kutwa. Katika chumba cha kulala, vitu vinavyopatikana mle ndani ni pamoja na kitanda, shuka, godoro, mto, blanketi na kadhalika.

Chumba cha kulala

Maswali

- Jikoni la kisasa na la kitamaduni, ni lipi unalopenda? Toa sababu.
- Tazama kwa makini mchoro wa sehemu ya sebule na utaje vitu unavyoona.
- Tumia kamusi kueleza maana ya maneno yaliyokolezwa.

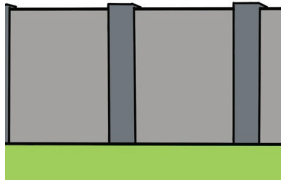
Sarufi

Funzo f: Kutunga sentensi sahihi kwa kuzingatia vipatanishi vya kisarufi vya ngeli ya U-Zi
Shughuli 6.7: Kusoma na kuandika

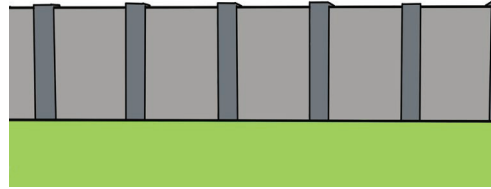
Katika kikundi,

- Jadiliana kuhusu nomino za ngeli ya u-zi na kuzitaja kwa umoja na wingi.
- Shirikiana kutunga sentensi sahihi kwa kuzingatia nomino za ngeli ya u-zi.

3. Tun geni sentensi ishirini zenye vivumishi viashiria; kumi zikiwa kwa umoja na kumi zikiwa kwa wingi.
4. Someni sentensi zifuatazo kwa sauti.

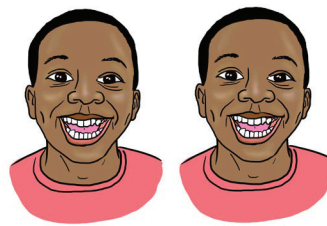
Huu ni ukuta

Hizi ni kuta

Uso huu ni mzuri

Nyuso hizi ni nzuri

Ufunguo ule si mkubwa

Funguo zile si kubwa

Uzi huu ni wangu

Nyuzi hizi ni zangu

Ufagio ule unapendeza

Fagio zile zinapendeza

Taz: Ngeli hii hujumuisha nomino zinazowakilishwa na **U-** katika umoja na **ZI-** katika wingi, kwa mfano,

Umoja

Ukuta **u**mebomoka
Uzi **u**mekatika
Uso **u**naonekana vizuri

Wingi

Kuta **z**imebomoka
Kuta **z**imekatika
Nyuso **z**inaonekana vizuri

Funzo g: Kutoa na kutekeleza amri**Shughuli 7.7: Kusikiliza, kuzungumza, kusoma na kuandika**

Katika jozi,

1. Igizeni vitendo vya kutoa na kuitikia amri kwa umoja na wingi.
2. Mbadilishane nafasi ili aliyetoa amri kwanza, sasa aitikie amri.

Funzo h: Kutambua na kutekeleza hatua mwafaka za kuandika insha**Shughuli 8.7: Kusoma na kuandika**

Katika vikundi,

Jadiliana kuhusu hatua mwafaka za kuandika insha nzuri na kisha kila kikundi kifafanue hatua kilizojadili.

Funzo i: Kuandika insha**Shughuli 9.7: Kuandika**

Katika vikundi,

Jadiliana juu ya sehemu za nyumba. Baada ya majadiliano, kila kikundi kiandike insha juu ya sehemu za nyumba kikiongozwa na mwalimu. Insha iwe kati ya maneno 150-200

Shughuli Jumlishi

Umemaliza masomo yako na umehitimu na shahada ya kwanza, na sasa umepata kazi. Kwa sababu hiyo, umepata pesa kutoka kwa kazi ambayo unafanya na sasa unataka kujenga nyumba.

- (i) Tambulisha aina ya nyumba ambayo utajenga
- (ii) Eleza sehemu za nyumba ambazo nyumba yako itakuwa nazo.
- (iii) Taja vitu ambavyo utaweka katika nyumba yako

- (iv) Igiza jinsi utakavyokuwa unaamrisha wafanyakazi wako ambao watakujengea nyumba.
- (v) Eleza sababu angalau tano kwa nini nyumba ya kisasa ni bora kuliko ya kitamaduni.

Muhtasari wa Mada

Katika mada hii, umejifunza kuhusu:

- a. Sehemu za nyumba na umuhimu wake.
- b. Kuimba wimbo na kueleza ujumbe uliomo.
- c. Vitu vinavyopatika katika sehemu mbalimbali za nyumba.
- d. Kujadili umuhimu wa vitu katika nyumba.
- e. Kusoma na kujibu maswali kutokana na makala.
- f. Upatanishi wa kisarufi wa ngeli ya **U-Zi** katika sentensi.
- g. Kubainisha matumizi ya vivumishi viashiria/vionyeshi katika sentensi.
- h. Kuamrisha na kutekeleza amri na ukanushi wake.
- i. Viambishi vya wakati katika sentensi.
- j. Hatua mwafaka za uandishi wa insha.
- k. Kuandika insha ya mwongozo.

MADA KUU 1.8 SHULENI

Misamiati

Msingi

Nyanja

Kushinikizwa

Maamuzi

Ubabe dume

Kuzini

Dhalilisha

Nyanja

Shahaha

Stashahada

Mada hii itakuwezesha;

- a. kutambua watu wa shuleni.
- b. kueleza kazi za watu wa shuleni.
- c. kuheshimu watu wanaofanya kazi shuleni.
- d. kuthamini sehemu watu shuleni wanakofanyia kazi.
- e. kubaini vitu vya shuleni.
- f. kueleza matumizi ya vitu vya shuleni.
- g. kutambua viziwi dhidi ya maamuzi ya busara.
- h. kutambua umuhimu wa habari sahihi kuhusu maamuzi bora.
- i. kutambua athari ya maamuzi mabaya maishani.
- j. kusoma na kujibu maswali kutokana na makala.
- k. kutambua upatanishi wa kisarufi wa ngeli ya U-Yakatika sentensi.
- l. atambue kauli za mnyambuliko wa vitenzi pamoja na matumizi yake katika sentensi.
- m. atambue kiambishi cha wakati uliopita pamoja na matumizi yake katika sentensi.
- n. abaini kiambishi kanushi cha wakati uliopita na akanushe sentensi.
- o. atambue hatua mwafaka za uandishi wa insha ya mwongozo.

Utangulizi

Elimu kama haki ya msingi, ni muhimu kwa kila binadamu. Ni jambo la maana sana katika maisha ya binadamu kupata elimu. Maarifa kadhaa hupatikana shuleni. Mada hii itakuwezesha kutambua na kutumia misamiati inayohusiana na shuleni pamoja na vipengele vya lugha vilivyoteuliwa katika mawasiliano.

Funzo a. Kutambua Watu shuleni**Shughuli 1.8 Kusikiliza na kuzungumza**

Katika makundi, Jadiliana na kutaja watu mbalimbali wanaopatikana shuleni kwako.

Funzo b. Kueleza kazi za watu wa shuleni**Shughuli 2.8 Kusoma na kuandika**

1. Shirikiana na wenzako kujadilina kuhusu kazi mbalimbali za watu wa shuleni
2. Ambatanisha watu wa shuleni wafuatao na wajibu wake.

Mtumishi	Wajibu wake
Mwalimu wa nidhamu Naibu wa	Anamsaidia Mwalimu Mkuu kuendesha majukumu yake
Mhasibu	Anasimamia shughuli za masomo shuleni.
Mwalimu Mkuu.	Anasimamia shughuli zote shuleni.
Mwalimu Mkuu.	Huhakikisha kuwa nidhamu imedumishwa shuleni miongoni mwa wanafunzi.
Msimamizi wa Masomo	Husimamia hesabu za matumizi ya pesa.
Askari	Husimamia usalama wa shuleni.
Mhazili	Huwapikia wanafunzi na walimu chakula.
Mshauri na mwongozi.	Huwashauri na kuwaongoza wanafunzi
Muuguzi	Huwatibu wanafunzi.
Mpishi	Kuhifadhi nyaraka za shule.

Funzo c. Kutambua sehemu watu wanakofanyia kazi shuleni**Shughuli 3.8 Kusikiliza na kuzungumza**

Katika makundi,

1. Taja na kujadili sehemu mbalimbali ambako watu wa shuleni hufanyia kazi zao.
2. Kwa kutumia mifano, jadiliana kuhusu tabia zinakubalika katika sehemu ambako watu hufanyia kazi.
3. Jadiliana kuhusu mnachojua juu ya sehemu mbalimbali zifuatazo.

Ofisi	Jikoni	Uani
Maabara	Zahanati	Msalani
Lango kuu	Maktaba	Ghala

Funzo e. Kubainisha umuhimu wa vitu vya shuleni**Shughuli 4.8 Kusoma na kuandika**

Katika makundi,

1. Jadiliana na wenzako kuhusu umuhimu mbalimbali wa vitu vya shuleni.
2. Someni na kujadiliana kuhusu umuhimu wa vitu vya vinavyopatikana shuleni.

Vitu ambavyo hupatikana shuleni huwa na umuhimu mkubwa sana kwa walimu, wanafunzi pamoja na wafanyikazi wote waliomo. Kwa mfano;

Darasa - huwa likitumiwa kuwafunzia wanafunzi.

Ofisi ya Mwalimu mkuu - huwa ikiwakaribisha na kuwashughulikia wageni.

Kengele - Huwa inawafahamisha wanafunzi na walimu kuhusu mwisho wa vipindi inapopigwa.

Chaki - kifaa kinachotumiwa kuandikia ubaoni.

Ubao - mwalimu hukitumia kwa kuandika juu yake ili wanafunzi watazame.

Chati - hutumiwa kuonyesha maandishi au michoro kwa maelezo ya ziada.

Kalamu - ni kifaa cha wanafunzi na walimu cha kuandikia vitabuni.

Kitabu - hutumiwa katika kubeba matini inayoandikwa kwa kalamu.

3. Katika makundi, taja na kujadiliana kuhusu vitu vinavyotumika sana shuleni kwenu.

Funzo f. Kusoma makala

Shughuli 5.8 Kusoma na kuandika

Katika makundi madogo,

1. Shirikiana kuandika na kusoma makala fupi kuhusu watu wa shuleni
2. Someni na kujadiliana kuhusu makala ifuatayo na kisha kujibu maswali.

Kufanya maamuzi ya busara

Maamuzi ya busara huwa yana faida kubwa sana katika maisha ya mhusika. Wanafunzi wanafaa kuwa na mwelekeo mwema katika maisha yao ambayo itaongozwa na aina ya maamuzi wanayoyafanya.

Hata hivyo, imekuwa ni vigumu kwa wanafunzi na watu wengine kufanya maamuzi ya busara kutokana na vizuizi vifuatavyo:

3. Tabia za kujiunga na makundi mabaya ya wanafunzi.
4. Tamaa ya pesa ambapo mwanafunzi anajikuta mtegoni.
5. Maisha ya kuzini.
6. Ushauri mbaya kutoka kwa marafiki wa karibu.
7. Ubabe dume katika jamii unaomdhalilisha mtoto wa kike.
8. Wazazi wasiojali maisha ya wanao.

Umuhimu wa maamuzi ya busara

Habari sahihi kuhusu maamuzi ya busara ni muhimu kwa sababu;

- Inamfanya mwanafunzi ajiheshimu na kutofanya maamuzi mabaya maishani.
- Mwanafunzi anaweza kutulia darasani na kufanya vyema katika mitihani yake.
- Inamwepusha mwanafunzi dhidi ya maovu yanayoweza kumletea madhara.

Athari za maamuzi mabaya shuleni na nyumbani

Athari za maamuzi mabaya shuleni na nyumbani ni pamoja na;

- Vifo vya mapema kwa waathiriwa.
- Kuanguka mitihani shuleni.
- Kuambukizwa maradhi ya zinaa.
- Kufukuzwa shuleni kwa mwanafunzi.
- Kunajisiwa.

SHUGHULI ZA SHULENI

Katika makundi, shirikiana kusoma na kujadili taarifa ifuatayo

Shule huwa na shughuli mbalimbali. Kando na masomo ambapo wanafunzi hutarajiwa kufundishwa na walimu wao, kuna mambo mengine ambayo hufanyika pia. Shughuli hizi ni kama zifuatazo:

Michezo – Katika nyanja hii wanafunzi huhusika katika mashindano mbalimbali ikiwemo kandanda, riadha, kuogelea, mpira wa vikapu, mpira wa mikono na mengineyo.

Vilabu na vyama – Kuna pia vilabu mbalimbali ambavyo huwashirikisha wanafunzi tofauti tofauti. Hata hivyo, mwanafunzi hujiunga katika vilabu na vyama hivi kwa hiari yake mwenyewe bila kushinikizwa. Vilabu na vyama hivi ni pamoja na vile vya; Maskauti, Msalaba mwekundu, Drama na Uigizaji, Midahalo, Utunzaji misitu, uandishi wa habari na vingine vingi.

1. Shirikiana na wenzako katika kikundi kujibu maswali yafuatayo;
 - (a) Taja shughuli za shuleni zilizozungumziwa katika taarifa hii.
 - (b) Unadhani vyama vya Maskauti na Msalaba Mwekundu vina umuhimu gani shuleni?
 - (c) Ni shughuli zipi ambazo hazijazungumziwa katika taarifa hii lakini ungependa ziwemo katika shule yako?

Tanbihi; Msamiati wa ziada shuleni

1. Shirikiana na wenzako katika kikundi kujadiliana kuhusu msamiati zaidi wa shuleni ufuatao

Mada, kidato/darasa, mtihani, maabara, maktaba, kalamu, daftari, bwani, ubao, ratiba, chaki, kamusi, karatasi, ukumbi wa shule, shamba la shule, shule ya bwani, shule ya kutwa, kanisa la shule, msikiti wa shule, ua la shule, jiko la shule, chumba cha walimu, cheti cha stahada, shahada, muhula, likizo, michezo, stakabadhi, n.k.

2. Kwa kujadiliana na wenzako, Jibu maswali yafuatayo
 - a. Toa manufaa mawili ya:
 - i. Maabara
 - ii. Maktaba
 - iii. Bweni
 - iv. Ukumbi wa shule
 - b. Tunga sentensi tano ukitumia haya maneno:
 - a) Kidato
 - b) Mtihani
 - c) Ubao
 - d) Mwanafunzi
 - e) Mchezo

Sarufi:**Funzo g. Kutunga sentensi kwa kutumia nomino za Ngeli ya “U-YA”****Shughuli 6.8. Kusoma na kuandika**

Katika makundi,

1. Jadiliana na wenzako kuhusu matumizi ya nomino za ngeli ya **U-Ya** kama inavyofuata.

Baadhi ya nomino katika ngeli hii huanza kwa kiambishi “**U-**” kwa umoja na “**Ma-**” kwa wingi

Mifano,

Umoja	Wingi
Ugonjwa	Magonjwa
Ugomvi	Magomvi
Ulaji	Malaji
Uovu	Maovu
Uamuzi	Maamuzi
Upishi	Mapishi

2. Katika makundi madogo, Someni na kujadiliana kuhusu maana ya sentensi zifuatazo na kisha uziandike katika wingi.
 - i. Ugonjwa huu ni hatari
 - ii. Uovu wao ni mbaya
 - iii. Ugomvi wetu umeisha
 - iv. Upishi wake si mbaya
 - v. Ulaji wako ni wa kimaskini.

3. Sentensi hizo zimeandikwa katika wingi, shirikiana na wenzako kusoma sentensi hiz na kisha kuandika upya katika umoja.
 - (i) Wacha maovu yako.
 - (ii) Watu maskini wana malaji mabaya.
 - (iii) Maamuzi yetu ni sahihi.
 - (iv) Tumechoka magomvi yenu ya kila siku.
 - (v) Magonjwa haya yameenea kila mahali.

**Funzo h. Kutumia kauli mbalimbali za Mnyambuliko wa vitenzi
Shughuli 7.8 Kusoma na kuandika**

Katika makundi,

1. Someni na kujadiliana kuhusu kauli mbalimbali za vitenzi zifuatazo.

(Kauli ya kutenda, kutendea na kutendwa)

Mnyambuliko wa vitenzi ni jinsi vitenzi vinavyobadilika kulingana na kauli/hali mbalimbali.

Kauli ya Kutenda - Kitendo katika hali yake ya kawaida (bila kunyambuliwa)

Kauli ya Kutendea - Kufanya kitendo kwa niaba (au kwa ajili) ya mtu mwingine

Kauli ya Kutendwa - Kuathirika moja kwa moja na kitendo.

3. Tazameni na kujadiliana kuhusu mabadiliko ya vitenzi katika jedwali lifuatalo.

Kauli ya kutenda	Kauli ya kutendea	Kauli ya kutendwa
fanya	fanyia	fanywa
lima	limia	limwa
pika	pikia	pikwa
lia	lilia	?
kula	lia	liwa

penda	pendea	pendwa
omba	ombea	ombwa
tembea	tembelea	tembelewa
abudu	abudia	abudiwa

4. Shirikian na wenzako katika kikundi, kunyambua vitenzi hivi katika kauli uliyopewa mabanoni:
- Anguka (kauli ya kutendea)
 - Fundisha (kauli ya kutendwa)
 - Kimbia (kauli ya kutendwa)
 - Okoa (kauli ya kutendea)
 - Somwa (Kauli ya kutenda)
5. Tunga sentensi zako mwenyewe angalau tano na ubadilisha kila sentensi katika kauli ulizopewa.

Funzo i. Kutambua na kutumia kiambishi cha wakati uliopita - li -

Shughuli 8.8 Kusoma na kuandika

Katika makundi,

- Someni na kujadiliana kuhusu mnachotazama katika jedwali.

Kiwakilishi	alama ya wakati	kitenzi	kielezi/ yambwa
Ni-	-li-	soma	kitabu
A-	- li-	cheza	kandanda
U-	- li-	leta	maji
M-	-li-	andika	barua
Tu-	-li-	fanya	mtihani
Wa-	-li-	enda	shuleni

- Mmegundua nini? Tunga sentensi zako mwenyewe kwa kuongozwa na mifano hiyo katika jedwali lililojuu.
- Someni tena mifano ifuatayo na kisha uzitunge katika njeo nyingine yoyote unayojua.
 - Mwalimu alifundisha juzi.
 - Baba alinunua gari mwaka jana.
 - Niliandika barua asubuhi.

4. **Alisoma** Kiswahili

5. **Tulicheza** kandanda vizuri

Zingatia: Wakati uliopita huonesha kitendo ambacho kilifanyika katika majira yaliyopita/muda mrefu uliopita.

i. Mtindo wa kukubali

Tazama jedwali lifuatalo;

3. Shirikiana kusoma kwa sauti sentensi zifuatazo.

Soma sentensi hizi kwa sauti.

1. Nilisoma kitabu.
2. Alicheza kandanda.
3. Ulileta maji.
4. Mliandika barua.
5. Tulifanya mtihani.
6. Walienda shuleni.

ii. Mtindo wa kukanusha

Katika hali ya kukanusha, viwakilishi vinageuzwa hadi mtindo wa kukanusha, alama ya wakati ambayo ni **-li-** inageuka **-ku-**. Kwa mfano,

a) Nilisoma barua. - Sikusoma barua.

4. Katika jozi, shirikiana kusoma kwa sauti na kujadiliana kuhusu sentensi zifuatazo zilizokanushwa.

- (a) Hakucheza kandanda.
- (b) Hukuleta maji.
- (c) Hamkuandika barua.
- (d) Hatukufanya mtihani.
- (e) Hawakuenda shuleni.

Zingatia: Vitenzi vya silabi moja katika hali ya kukanusha hupoteza **ku-**.

Kwa mfano;

1. Sikula chakula jana.
2. Hakuja nyumbani.
3. Hatukunywa maji.
4. Wagonjwa hawakufa.
5. Musa hakuwa rais wetu.
6. Shirikiana na jirani yako darasani kukanusha sentensi hizi zifuatazo.

Vitenzi vya silabi zaidi ya moja.

1. Mama alisahau kupika chakula.
2. Tulizungumza Kiswahili.
3. Waliezeke nyumba.
4. Baguma alitandika kitanda chake.
5. Kanzira alicheza muziki na Mutesi.
6. Kato alikuja shuleni jana.

Funzo j. Kuandika Insha

Shughuli 9.8 Kuandika

Katika makundi, saidiana kuandika insha inayoanza; "Siku yangu ya kwanza katika shule ya upili ilikuwa ya kuisimua..."

Shughuli ya jumla

Tangu ujiunge na shule yako hii, umepata marafiki ambao mshazoeana. Mnashirikiana katika kufanya kazi mbalimbali shuleni, Shuleni pia, kuna watu mbalimbali ambao hushughulikia kazi mbalimbali shuleni.

- a. Kwa maelezo, simulia jina lako, shule yako, inapatikana wapi? ni kitu gani unapenda kuhusu shule yako? Ni watu wanaopatikana shuneni kwako? Watu hao wanasaidia katika kufanya zipi? Ni sehemu zipi za shuleni unazojua na ni shughuli zipi zinazotendeka huko?
- b. Yaandike masimulizi yako uliyoyatoa hapo juu.

Muhtasari wa mada

Katika mada hii, umejifunza kuhusu,

- a. Watu wa shuleni.
- b. Kazi za watu wa shuleni.
- c. Watu wanaofanya kazi shuleni.
- d. Vitu vya shuleni.
- e. Matumizi ya vitu vya shuleni.
- f. kusoma na kujibu maswali kutokana na makala.
- g. Upatanisho wa kisarufi wa ngeli ya U-YAkatika sentensi.
- h. Kauli za mnyambuliko wa vitenzi pamoja na matumizi yake katika sentensi.
- i. Kiambishi cha wakati uliopita pamoja na matumizi yake katika sentensi.
- j. Ukanushaji wa kiambishi kanushi cha wakati uliopita na akanushe sentensi.
- k. Uandishi wa insha

MADA KUU 1.9: MICHEZO

Misamiati Msingi

Mkakamavu
Udhaifu
Anufaike
Kukadirika
Nadra
Kisaikolojia
Masibu
Waliowakwasi
Maarufu

Mada hii itakuwezesha:

- a. kutambua na kutaja michezo mbalimbali.
- b. kuwataja wachezaji mashuhuri wa nchini na kimataifa.
- c. kucheza michezo.
- d. kubainisha vifaa vya michezo.
- e. kutaja manufaa ya michezo.
- f. kuelewa namna ya kuepukana na ajali katika michezo.
- g. kusoma na kujibu maswali kutokana na makala.
- h. kutambua upatanishi wa kisarufi wa ngeli ya U-I katika sentensi.
- i. kubainisha matumizi ya viunganishi.
- j. kutunga sentensi kwa kuzingatia wakati timilifu.
- k. kukanusha sentensi za wakati timilifu.
- l. kutambua hatua za uandishi wa insha.
- m. kuandika insha ya mwongozo.

Utangulizi

Siku hizi michezo imekuwa ya manufaa kwa nchi nyingi. Michezo hii huwa ya aina nyingi sana na yote hufurahisha watazamaji wake. Je, wewe umewahi kushiriki katika mchezo wowote? Ni mchezo upi ambao unapenda sana? Unajua vifaa vinavyotumiwa katika michezo mbalimbali? Je, unajua umuhimu wa michezo hii kwa nchi? Je, unajua namna unavyoweza kujikinga kutoka kwa ajali ukiwa unacheza? Mada hii itakuhimiza kushiriki katika michezo ili kufurahia manufaa yake.

Funzo a: Kutaja michezo mbalimbali inayochezwa

Shughuli 1.9: Kusikiliza na kuzungumza

Katika vikundi,

1. Jadiliana juu ya michezo mbalimbali inayochezwa na kisha kila kikundi kitaje michezo kiliyojadili.
2. Igizeni namna michezo inayohusisha mbio inavyochezwa.
3. Someni na kuigiza jinsi michezo mbalimbali inavyochezwa.

Someni na kujadiliana kuhusu aina ya michezo ifuatayo

1. Mieleka: Ni mchezo ambao watu wawili hushindana nguvu kwa kupigana na kuangushana au kubiringishana.
3. Mpira wa vikapu: Ni mchezo wa mpira ambao timu mbili hushindana katika kutupa mpira kwa mikono kuingiza katika kikapu kinachokuwa juu.
4. Voliboli - Mchezo wa timu ya watu sita unaochezwa kwa mikono kwa kupiga mpira na kuuvusha juu ya wavu ulioweka katikati ya kiwanja kuelekea timu pinzani.
5. Mpira wa pete/netiboli - Mchezo wa mpira wa mikono unaochezwa na watu saba kila upande kwenye uwanja ambao goli zake ni milingoti miwili mirefu yenye pete na nyavu.
6. Hoki - Mchezo wa mpira ambao wachezaji hucheza kwa kutumia magongo maalumu.
7. Gofu - Mchezo unaochezwa kwa kuupiga mpira mdogo kwa kingoe.
8. Naga/gori - Mchezo unaofanana na mpira wa mguu ambao wachezaji huruhusiwa kukamata mpira na kukimbia nao.

9. Chesi/saratanji/bao - Mchezo unaofanana na bao ambao hucheza na watu wawili ambapo kila mmoja anakuwa na vipande 6 vya kucheza vinavyoweza kusogezwa juu ya ubao wenye umbo mraba kwa uelekeo tofauti.
 10. Kareti - Mtindo wa upiganaji wa kijapani ambapo mpiganaji hutumia mikono na miguu.
 11. Judo - Mchezo wa mieleka ambao hucheza na watu wawiliwawili.
 12. Kriketi - Mchezo unaochezwa na timu mbili ambapo kila moja inakuwa na mchezaji.
 13. Mbio - mwendo wa kasi au upesi.
 14. Jugwe - Mchezo wa kuvutana kwa kamba unaochezwa na timu mbili zenye wachezaji kumi na wawili kila moja.
 15. Msabaka - Mashindano ya mbio za farasi wanaoongozwa na wapanda farasi.
 16. Sarakasi - Michezo inayofanywa kwa ustadi mkubwa ambayo huonyesha matendo ya kishujaa na ya kushangaza.
 17. Mlenge - Mashidano ya kulenga shabaha kwa kutupa vijiti vinane.
 18. Langalanga - Mbio za vijigari vidogo dogo.
 19. Kuogelea: Mchezo wa kuogelea majini.
3. Ambatanisha picha zifuatazo na michezo mbalimbali uliyosoma hapo juu

Funzo b: Kujadili michezo na wachezaji mashuhuri wa kimataifa

Shughuli 2.9 Kusikiliza, kusoma na kuandika

Katika makundi,

1. Tazameni picha zifuatazo na kuelezea mnachona kutokana na picha hizo.
2. Ambatanisha msamiati wa michezo uliosoma hapo awali na picha hizi.

a

b

c

d

e

f

e

f

g

3. Katika vikundi,
Jadiliana kuhusu michezo na wachezaji mashuhuri wa kimataifa na kisha katika makundi:
- Tajeni wachezaji mashuhuri ambao mnajua.
 - Tajeni michezo ambayo wachezaji hao hucheza.
 - Tajeni na kuigiza jinsi michezo hiyo inavyochezwa.

4. Jadiliana kujibu maswali yafuatayo;

- Mchezo wa kushikana na kuangushana huitwa _____.
- Jina jingine la mchezo wa soka ni mchezo wa _____.
- Mchezo wa ngumi pia huitwa _____.
- Mchezo wa soka huwa na wachezaji wangapi kila upande?
- Mchezo wa kuruka kwa kutumia mti huitwa?
- Mchezo wa watoto wa kugotanisha miguu miwili pamoja na kurukaruka kwa kwenda mbele na nyuma ni _____.
- Mchezo wa kuvuta kamba wa timu za watu kumi na wawili kila upande huitwa _____.
- Mashindano ya mbio za farasi au watu ni _____.
- Mchezo wa magongo uchezwa na watu wawili au wanne ambao huingiza mipira katika vishimo huitwa _____.
- Mbio za vijigari vidogo huitwaje? _____.

Taz: 1. Soka/kandanda/kambumbu ni mchezo unaochezwa kwa miguu na hucheza na timu mbili zinazoshindana.

5. Someni na kujadiliana kuhusu wachezaji wafuatao

Mchezo wa tenisi

Wachezaji mashuhuri wa michezo mbalimbali

	Jina la mchezaji	Aina ya mchezo	Uraia
1.	Stephen Kiprotich	Mbio za masafa marefu	Mwana Uganda
2.	Geoffrey Massa	Kandanda	Mwana Uganda
3.	Dorcus Inzikuru	Mbio za masafa marefu	Mwana Uganda
4.	Serena Williams	Tenisi	Mmarekani
5.	Michael Jordan	Mpira wa vikapu	Mmarekani
6.	John Mugabi	Masumbwi	Mwana Uganda
7.	Michael Schumacher	Magari ya langalanga	Mjerumani
8.	Sarah Sjostrom	Uogeleaji	Mswidi
9.	Sam Ssali	Mbio za magari	Mwana Uganda
10.	Peace Proscovia Drajole	netiboli	Mwana Uganda

6. Kwa kuongoza na jedwali a wachezaji mashuhuri, taja wachezaji mashuhuri unaowajua wewe pamoja na michezo yao.

Funzo c: Kubainisha vifaa vinavyotumiwa katika michezo

Shughuli 3.9: Kusikiliza, kuzungumza, kusoma na kuandika

Katika vikundi,

Jadiliana kuhusu vifaa ambavyo hutumia katika michezo na kisha:

- a. Kila kikundi kichore vifaa kilivyotambua
- b. Kila kikundi kidhihirishe jinsi kila kifaa hutumiwa.
- c. Soma na kujadiliana kuhusu mwonekano na matumizi ya vifaa vifuatayo; Kamba, Mpira, Mbao telezi, Maleba ya kuogelea, Firimbi, Boti, Baiskeli, Pikipiki, Wanyama, Viatu, maalum, Magongo

Funzo d: Kutengeneza vifaa vya kutumia katika michezo

Shughuli 4.9: Kusikiliza na kuzungumza

Kwa kushirikiana katika jozi,

- a. Kila jozi itengewe vifaa vya michezo vya kutengeneza
- b. Kila jozi isimame mbele ya darasa na kuelezea jinsi vifaa vyao vinavyotengenezwa.

Funzo e: Kueleza manufaa ya michezo

Shughuli 5.9: Kusikiliza, kuzungumza, kusoma na kuandika

Katika vikundi,

Jadiliana juu ya michezo mbalimbali na kisha:

- a. Tambueni manufaa ya michezo kwa jamii fulani na nchi kwa ujumla.
- b. Kila kikundi kieleze manufaa ya michezo kiliyojadili.
- c. Jadiliana na kusoma kuhusu manufaa ya michezo yafuatayo;

- i. Huchangamsha ubongo ili ufanye kazi vizuri.
- ii. Huleta afya bora
- iii. Huzuia maradhi kumshambulia mtu kwa urahisi.
- iv. Michezo humfanya mtu kuwa mwenye furaha kila wakati.
- v. Michezo ni ajira kwa watu wengine.
- vi. Inakuza ushirikiano na umoja watu wanapokuja pamoja kutazama michezo.
- vii. Inaletea nchi sifa hasa wachezaji mashuhuri wanapotamba.

Funzo f. Namna ya kuepukana na ajali katika michezo.

Shughuli 6.9 Kusikiliza na kuzungumza

Katika makundi,

1. Jadiliana kuhusu michezo mbalimbali pamoja na wachezaji wake mbalimbali.
2. Ungewashauri namna gani wachezaji ili kujikinga ajali mbali mbali katika michezo.
3. Someni na kujadiliana mambo muhimu yafuatayo
 - i. Epukana na kufanya mambo kwa harakaharaka bila mpango.
 - ii. Kanuni za mkufunzi lazima zifuatwe kwa makini sana.
 - iii. Vaa mavazi yanayopaswa kushabihina na aina ya mchezo husika.
 - iv. Epukana na ulaji wa vyakula vingi sana wakati wa michezo.
 - v. Mazoezi ya muda kwa muda yanapaswa kufanya ii viungo vya mwili viwe sawa.
 - vi. Iwapo mtu anahisi dalili zote za maumivu, amwone daktari mara moja.

Funzo g. Ufahamu

Shughuli 7.9 Kusoma na kuandika

Katika makundi,

1. Someni na kujadiliana kuhusu taarifa katika makal hii.

Michezo ina faida nyingi katika katika maisha ya binadamu. Kuna aina nyingi sana ya michezo katika jamii kama vile kandanda, mpira wa pete, riadha, masumbwi na kadhalika.

Ukiwa kama mwana michezo ndani ya jamii kwanza unakuwa na afya ya kutosha katika mwili wako kutokana na mazoezi ambayo huwa unafanya mara kwa mara. Basi utakuwa mkakamavu na afya tele.

Pili, kama mwana michezo, mtu yeyote anayefanya mazoezi ni vigumu sana kupata maradhi ya mara kwa mara kutokana na mazoezi anayoyafanya. Vijidudu vingi vya maradhi humshambulia mtu ambaye ana udhaifu katika mwili wake. Kwa wale wanaofanya mazoezi, tatizo hili huwa ni nadra sana kuwapata.

Vile vile, mchezaji kila wakati huwa ni mwenye furaha. Hii ni kwa sababu michezo huwa ikimfanya mtu kupata utulivu wa kisaikolojia na hivyo basi kusahau masaibu ambayo yamekuwa yakimwandama. Ni asilimia ndogo sana ya wana michezo ambao hawana raha ikilinganishwa na wale ambao wana raha.

Michezo ni ajira. Baadhi ya wanamichezo humu duniani wamefanya michezo kuwa kazi zao kwa sababu ya malipo mazuri wanayoyapata kutokana na michezo hiyo. Kuna baadhi ya wana michezo waliowakwasi sana kwa kutokana na michezo kiwango cha kuwashtua hata viongozi maarufu wa kisiasa ulimwenguni.

Kupitia michezo, tunafunzwa kutumia mawazo na akili zetu kwa sababu katika mchezo wowote ule, lazima mchezaji awe mbunifu ndio aweze kushinda. Bila kuwaza kimaantiki, mchezaji anaweza kugonga mwamba, na hiyo iwe ndiyo mwisho wa ndoto yake maishani.

Katika hitimisho hivyo basi, michezo ina faida nyingi sana ambayo haiwezi kukadirika. Ni wajibu wa kila mtu, mdogo kwa mkubwa, awe mpenzi wa michezo ili anufaike zaidi katika maisha yake.

2. Shirikiana na wenzako kusoma na kujibu maswali yanayofuata.

- i. Je, habari hii inastahili kuwa na mada ya aina gani? Pendekeza.
- ii. Dondoa mifano mitatu ya michezo iliyozungumziwa katika ufahamu huu.
- iii. Mtu ambaye ana udhaifu katika mwili wake hupatawa na shida gani kulingana na mwandishi?
- iv. Ni ushauri upi anaotoa mwandishi katika aya ya mwisho?
- v. Je, habari hii inakufunza nini?

Sarufi

Funzo h: Kutumia nomino za ngeli ya u-i

Shughuli 8.9 Kusoma na kuandika

Katika makundi,

1. Someni na kujadiliana kuhusu matumizi ya nomino za ngeli ya u-i katika sentensi.

Ngeli ya U-I

Ngeli hii hurejelewa kama ngeli ya U-I kwa sababu nomino katika ngeli hii huwakilishwa na 'U' katika umoja na 'I' katika wingi. Nomino katika ngeli hii huanza na 'M' katika umoja na 'MI' katika wingi. Katika ngeli hii, kuna majina ya mimea, miti na nomino nyingine.

Someni na kujadiliana kuhusu mifano ya nomino za ngeli hii.

Mhogo

Mihogo

Mgomba

Migomba

Mhindi

Mihindi

Mwembe

Miembe

Mpaipai

Mipaipai

Mnazi

Minazi

Mkate

Mikate

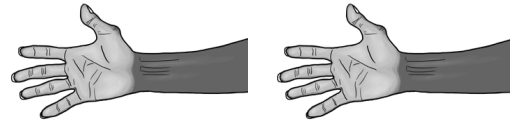
Mfuko

Mifuko

Mkono

Mikono

Mguu

Miguu

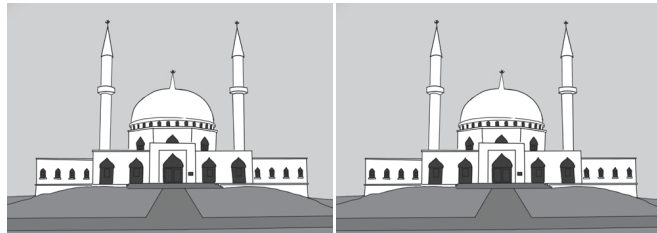
Mshipi

Mishipi

Msikiti

Misikiti

Mifano ya sentensi za umoja katika ngeli ya U-I

1. Mkate huu ni mtamu.
2. Mfuko wangu ni mkubwa.
3. Mpapai ule si mrefu.
4. Mguu wake umevunjika.

Mifano ya sentensi za wingi katika ngeli ya U-I

1. Mikate hii ni mitamu.
2. Mifuko yangu si mikubwa.
3. Mipapai ile si mirefu.

4. Miguu yangu imevunjika.

2. Shirikiana katika kikundi chako kutunga sentensi sahihi katika umoja na wingi kwa kutumia nomino zifuatazo.

- (a) Mkebe
- (b) Mfereji
- (c) Mlima
- (d) Mpini
- (e) Mkufu

Funzo i. Kutumia Viunganishi katika utunzi wa sentensi

Shughuli 9.9. Kusoma na kuandika

Katika makundi,

1. Shirikiana kusoma na kujadiliana kuhusu matumizi ya viunganishi katika utunzi wa sentensi.

Zingatia. Viunganishi ni maneno yanaoyotumiwa kuunganisha neno moja na lingine, fungu la maneno na lingine au sentensi na nyingine.

Mifano ya viunganishi;

1. kama

- i) Utapata kazi kama utasoma Kiswahili.
- ii) Mpishi atapika chakula kama atapata kuni.

2. kwa hiyo/hivyo

- i) Sijapata pesa nyingi kwa hiyo sitanunua gari.
- ii) Hatujalipa karo kwa hiyo hatutaenda shuleni.

3. pia

- i) Wazazi pia watazungumza Kiswahili.
- ii) Mimi pia nilimwona rais.

4. kwa sababu

- i) Sikusoma jana kwa sababu nilikuwa mgonjwa.
- ii) Hakupita mitihani kwa sababu hakusoma kwa bidii.

5. lakini

- i) Nilienda shuleni lakini sikumwona mwalimu mkuu.
- ii) Nguruwe huyu anakula lakini hashibi.

6. ingawa

- i). Ingawa inanyesha, nitaenda shuleni.
- ii). Nitajibu swali hili ingawa ni gumu.

7. kisha

- i) Mbabazi alichukua ng` ombe malishoni kwanza kisha akaenda shuleni.
- ii) Wanafunzi watasafisha darasa kwanza kisha waingie wasome

8. au/ ama

- i) Unataka kalamu au kitabu.
- ii) Ama nitakula wali au ugali.

9. ili

- i) Nimekuja shuleni ili nione mwalimu wa Kiswahili.
- ii) Tumesoma Kiswahili ili tupate kazi.

10. ila/isipokuwa

- i) Wanafunzi wote waingie darasani ila Okello.
- ii) Watu wote watalipa isipokuwa wanafunzi.

2. Shirikiana na wenzako katika kikundi kusoma na kuunganisha sententensi zifuatazo kwa kutumia viunganishi sahihi.

- i. Wananchi wanapenda amani. Wananchi wanapenda usawa.
- ii. Mwalimu huyu atafundisha. Atapata chaki.
- iii. Nipe kalamu. Nipe karatasi.
- iv. Nilitaka kumsaidia. Sikuwa na uwezo.
- v. Mtu huyu anatumia pesa ovyo. Ni mwizi.

3. Jadiliana na kutunga angalau sentensi mbili kwa kila kiunganishi kutokana na vifuatavyo.

- (a) Pia
- (b) Ilhali
- (c) Isipokuwa
- (d) Licha ya
- (e) kwamba

Funzo j. Kutunga sentensi katika - hali timilifu -me-

Shughuli 10.9 Kusoma na kuandika

Katika makundi,

- 1. Someni na kujadiliana kuhusu matumizi ya hali timilifu.

Hali hii inatumiwa kuonesha kuwa kitendo kimetimika kabla ya kutolewa kwa taarifa.

Kwa mfano;**Soma sentensi hizi kwa sauti.**

1. Nimechota maji.
2. Mohamed amekula ugali.
3. Rais ameteua mawaziri.
4. Kafeero ameenda Kampala
5. Nimekamilisha zoezi.

Mtindo wa kukubali

Nimepiga kelele.

Amepika chakula.

Umesafisha vyombo.

Mmekuja hapa.

Tumefanya kazi.

Wamekunywa pombe.

Mtindo wa kukanusha

Sijapiga kelele.

Hajapika chakula.

Hujasafisha vyombo.

Hamjaja hapa.

Hatujafanya kazi.

Hawajanywa pombe

Tanbihi:

Katika mtindo wa kukanusha, alama ya wakati-**me** hugeuka -**ja**-. Vitenzi vya silabi moja, hupoteza -**ku**- ya vitenzi jina katika hali ya kukanusha.

2. Shirikiana katika makundi kujibu maswali yafuatayo
 - a. Andika sentensi hizi katika hali ya kukanusha
 - i. Baba amekuja shuleni
 - ii. Mwalimu amefundusha leo.
 - iii. Leo tumekula chakula.
 - iv. Nimepata fedha zangu.
 - v. Wanafunzi wamepita mitihani yao.

Funzo k. Kuandika Insha

Shughuli 11. 9 Kuandika

Katika makundi yenu madogo, shirikiana kuandika insha kuhusu mchezo mnaoupendao na kisha mwasilishe kazi yenu kwa wenzenu darasani.

Shughuli ya jumla

Shuleni kwenu kuna michezo mbalimbali. Wanafunzi mblimbali hupenda kucheza michezo mbalimbali pia. Kuna televisheni ambako siku za wikiendi, wanafunzi hutazamia michezo mbalimbali ya kitaifa na ya kimataifa.

- a. Elezea kuhusu michezo mbalimbali inayochezwa shuleni, jinsi inavyochezwa, vifaa vinavyotumiwa katika michezo hiyo.
- b. Kwa nini unafikiri ni muhimu kushiriki katika michezo mbalimbali ya wanafunzi.

Muhtasari wa mada

Katika mada hii, umejifunza kuhusu,

- a. Michezo mbalimbali.
- b. Wachezaji mashuhuri wa nchini na kimataifa.
- c. Vifaa vya michezo mbalimbali vya michezo
- d. Manufaa ya michezo.
- e. Jinsi ya kuepukana na ajali katika michezo.
- f. Kusoma na kujibu maswali kutokana na makala.
- g. Upatanisho wa kisarufi wa ngeli ya U-I katika sentensi.
- h. Matumizi ya viunganishi.
- i. Utunzi wa sentensi kwa kuzingatia wakati timilifu.
- j. Ukanushaji wa sentensi za hali timilifu.
- k. Hatua za uandishi wa insha.
- l. Uandishi wa insha.

National Curriculum
Development Centre,
P.O. Box 7002, Kampala.
www.ncdc.go.ug